

TRÜ
TEADUSLIKU
RAAÐMATUSKOGU
11. TEADUS-
KONVE-
RENTSI
ETTEKANNETE
TEESID

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
ТАРТУСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

TRÜ TEADUSLIKU RAAMATUKOGU
II. TEADUSKONVERENTS

XI НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ТГУ

Raamatukogu ajaloo küsimusi
Вопросы истории библиотеки

21.-22. mail 1987

21-22 мая 1987 г.

Ettekannete teesid
Тезисы докладов

Tartu 1987 Тарту

Kujundanud T.Sepp

Vastutavad toimetajad U.Tõnnov, M.Ermel

XI НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ТГУ
"ВОПРОСЫ ИСТОРИИ БИБЛИОТЕКИ".
Тезисы докладов. Тарту, 21-22 мая 1987.
На эстонском и русском языках.
Тартуский государственный университет.
ЭССР, 202400, г. Тарту, ул. Юликооли, 18.
Ответственные редакторы У. Тыннов и М. Эрмел.
Подписано к печати 15.04.1987.
NB 04009.
Формат 80x84/16.
Бумага писчая.
Машинопись. Ротапринт.
Условно-печатных листов 3,49.
Учетно-издательских листов 2,99. Печатных листов 3,75.
Тираж 400.
Заказ № 402.
Бесплатно.
Типография ТГУ, ЭССР, 202400, г. Тарту, ул. Тийги, 78.

УКРАИНСКИЕ СТАРОПЕЧАТНЫЕ КИРИЛЛИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ В НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКЕ ТГУ

Т.Шаховская

Собрание старопечатных книг кирилловского шрифта в НБ ТГУ насчитывает 218 изданий. Среди них преобладают издания Московского печатного двора, украинские книги составляют небольшую часть – всего 24 издания. Шестнадцатым веком датируются 2 украинских издания, семнадцатым – 8, восемнадцатым – 14.

Однако среди этих книг имеются значительные для своего времени издания. Это, прежде всего, два экземпляра "Библии", напечатанной Иваном Федоровым в 1581 г. в Остроге, и "Книга о постничестве" (1594) Василия Великого, напечатанная также в Остроге, но уже продолжателями дела великого первопечатника.

Книгопечатание на Украине развивалось на совершенно другой основе, чем в Московской Руси. Типографии возникали по инициативе меценатов, частных лиц, монастырей, братств. В силу этого украинское книгопечатание функционировало вне контроля государства и высшего духовенства, чем объясняется его большая свобода в выборе тем, интерпретации богословских вопросов. Значительное место в украинской книжности занимают тема борьбы с польским католичеством, мотивы единства украинского и русского народов.

Особенно велика была роль типографии Киево-Печерской лавры, основанной в 1616 г. настоятелем монастыря Елисеем

Плетенецким, образованным, деятельным, настроенным против унии православной и католической церквей. При Елисее Плетенецком было напечатано несколько монументальных книг: "Беседы Иоанна Златоуста на 14 посланий апостола Павла" (1623), "Беседы Иоанна Златоуста на Деяния апостолов" (1624), "Толкование на Апокалипсис" (1625) Андрея Кесарийского. Над изданием этих книг работали видные богословы и филологи, проводилась тщательная редакционная подготовка текстов, которые были заново переведены с греческого, книги были снабжены предисловиями, посвящениями, примечаниями и указателями. Издания имеют много общего и по оформлению: по формату, композиции заглавного листа, использованию орнамента и шрифтов. Они рассматривались как единое целое в борьбе с униатскими веяниями и были рассчитаны на широкое распространение. Экземпляры НБ ТТУ переплетены в один светло-коричневый фолиант, который производит внушительное впечатление.

Следующий этап в истории типографии Киево-Печерской лавры связан с деятельностью Петра Могилы (1596-1647), архимандрита монастыря, затем Киевского митрополита, который стоял во главе украинского книгопечатания почти 20 лет. Он собрал при типографии монастыря лучших ученых и художников. В НБ ТТУ имеется "Большой требник" (1646) Петра Могилы. Издание этой книги было вызвано необходимостью ввести в церковную практику правильные православные обряды, исправив заблуждения, связанные с влиянием католицизма на Украине.

После смерти Петра Могилы продуктивность типографии падает. Новый подъем начался после воссоединения Украины с Россией и связан с именем Иннокентия Гизеля, управлявшего лаврой и типографией с 1656 по 1683 гг. Одной из существенных сторон деятельности Иннокентия Гизеля было содействие политическому и идейно-моральному единению с Россией. В связи с этим, большое значение имело напечатание в 1661 г. "Киево-Печерского патерика", важнейшего литературного памятника эпохи Киевской Руси. "Патерик", так же как и "Требник" Петра Могилы, украшен великолепными гравюрами одного из известных мастеров своего времени Илии. Второе издание книги вышло в 1678 г., ее многочисленные перепечатки в XVIII в. свидетельствуют о популярности "Патерика" и в последующее столетие.

В НБ ТТУ, кроме первого издания "Патерика", имеются три издания XVIII в.

Наряду с изданиями Киево-Печерской лавры, собрание библиотеки содержит одно львовское, одно почаевское и четыре черниговских издания. Среди них - "Триодь цветная", напечатанная в 1642 г. во Львове в типографии Михаила Слезки и в 1685 г. в типографии Троице-Ильинского монастыря в Чернигове. Продукция Троице-Ильинского монастыря представлена еще тремя книгами XVIII в., наиболее ранняя из которых "Руно орошенное" (I702) Дмитрия Ростовского. В типографии Почаевского монастыря напечатано "Житие Василия Нового" (I795).

Все старопечатные украинские книги, за исключением двух изданий, поступили в НБ ТТУ в 1940 г. из библиотеки Псково-Печерского монастыря. Вклады и дарственные надписи на большинстве книг указывают на прежних владельцев, на миграцию книг и дают дополнительный материал для изучения состава читателей и распространения украинских книг.

G.F. PARROTI JA K. MORGENSTERNI
KIRJAVAHETUSEST

I.Loosme, M.Rand

Tartu ülikooli raamatukogu üheks sisukamaks ja enim kasutatavaks kirjakoguks on raamatukogu esimese direktori prof. J.K.S.Morgensterni (1770-1852) käsikirjafondi epistolaarne osa - üle 1800 kirja sisaldav kollektsioon, Morgensternile adresseeritud ligi 3000 kirja 683-lt isikult ning ta kirjakontseptide kätid. Korrespondents Tartu ülikooli professorige (G.F.Parrot, J.W.Krause, G.B.Jäsche, G.Ewers, C. F. Deutsch jt.) ning teiste ülikooliga seotud isikutega (kuuraator F.M.Klinger, korrespondent J.G.Doppelmaier jt.) pakub väärtuslikku ainet ülikooli ajaloo uurijatele.

K.Morgensterni ja Tartu ülikooli esimese rektori prof. G.F.Parroti (1768-1852) kirjavahetuse tähtsus tuleneb nende juhtivast positsioonist Tartu ülikooli organiseerimisel ja ta elu edasiviimisel, samuti mõlema isiksuse erakordsusest. Parroti 111 kirja Morgensternile kuuluvad ajavahemikku 1802-49,neist 37 on pärit taasavatud ülikooli esimesest tööst aastast 1802-03. Rohkem on kirju ka Parroti teistest rektoriaastatest 1805-06 ja 1812-13. Lugupidav sõprus jäi teadusmeeste vahel püsima G.F.Parroti Peterburi päevilgi (alates 1826.a.), 16 kirja sellest ajast kuuluvad sisukamate hulka. Morgenstern on Parroti kirjad hoolikalt talletanud /1/. Tõenäoliselt korrastas ta oma kirjakogu 1830. aastate lõpul - 1840.

aastate algul. Mõeldes järeltulevatele põlvetele on ta lisanud Parroti kirjadele omapoolseid kommentaare ja täpsustusi.

K.Morgensterni kirjadest G.F.Parrotile on ülikooli raamatukogus teada vaid kaks. Küll leidub ta kirjakontseptide kõidetes Parrotile saadetud kirjade mustandeid ja registratsioone /2/, kõige rohkem ja pikemaid aastatest 1802-08. Parrotini jõudnud Morgensterni kirju on seni tagajärjetult otsitud Tartu, Riia ja Leningradi arhiividest ning raamatukogudest. Võimalik, et adressaat neid ei säilitanudki või on Parroti käsikirjapärand koos kirjavahetusega oma põhiosas hävinud.

Parroti ja Morgensterni korrespondentsis kajastuvad Tartu ülikooli organiseerimisaastate hoog ja entusiasm, ka raskused ja vastuolud. 1802.-03.a. kirjades tajume mõlema ägedat vastuseisu konservatiivsele Balti aadlile, kes ikka veel püüdis oma juhtivat rolli ülikoolis kindlustada. Tuleb esile Parroti sõprade ring - edumeelsete professorite rühmitus "efesose kirik" (K.Morgenstern, G.B.Jäsche, J.W.Krause jt.), kes valgustuslik-humanistlike aadete nimel toetas Parroti püüdeid rajada ajanõuetele vastav autonoomne ülikool. Et Parrot ja Morgenstern etendasid juhtivat osa Tartu ülikooli 1803.a. põhikirja väljatöötamisel, on töö sellega tolle peiriöödi kirjade valdavaks teemaks.

Teada on nii Parroti kui Morgensterni püüdlused rahva hariduselu parandamisel. Tartu ülikooli juures 1803.a. loodud koolikomisjoni tööga seonduv on kirjavahetuseski korduv teema. Kirjades ilmneb Parroti haare ja hoolikas töö professorite valikul. Selle kaudu, aga ka rohkete otseütlemistega väljendub kirjavahetajate suhtumine paljudesse kaasaegsetesse Tartu ülikoolis, Riias, Peterburis jm. Loeme hindavat J.W.Krausest ja G.B.Jäschest, G.Ewersist ja A.Lehrbergist, E.Lenzist ja J.F.Pfaffist, K.G.Sonntagist ja A.Albanusest, F.M.Klingerist, K.Lievenist ja noorest Aleksander I-st. Ületades vahepealse vastuolu vana sõbra W.Struvega jääb kandvaks Parroti kõrge tunnustus kaasaaja suurimale astronoomile.

Kirjad kõnelevad Parroti ja Morgensterni suurest sõprus-
sest raamatuga ja kunstiga, nende isiklikust elust, nende
hingesoojusest perekonnas. Parrot jääb Tartu Ülikooli pat-
rioodiks ka Peterburis, Ülikooli elust otseselt osa võtmata
huvitab teda ometi oma noorusaja töö edasiviimine.

Tuginedes mõttekaaslusele on kahe sõbra kirjavahetus ot-
sekohene ja usaldav. Morgenstern imetleb siiralt Parroti
tõearmastust ja võitlejanatuuri, Parrot peab väga lugu väsi-
matust ja kohusetruust entusiastist ning poeetilise hinge-
laadiga erudiidist. Võime kõhkluseta nõustuda Parroti ütlu-
sega Morgensterni ja enda kohta - "vanad ülikooli sambad".

Kasutatud materjalid

1. TRÜ TR KHO, f. 3, Mrg. CCCXLII, Briefe von Gelehrten...
an K.Morgenstern, Bd. IV, VI, IX, XII, XVII, XVIII.
2. TRÜ TR KHO, f. 3, Mrg. DCVI-DCXIV, K.Morgenstern.Corres-
pondenz. Bd. II-XIV.
3. TRÜ TR KHO, f. 3, Mrg. DXCII, K.Morgenstern. Meine Be-
schäftigungen... 1799-1804.
4. RAKA, f. 402, nim. 12, s. 7, Generalprotokoll(e) des Uni-
versitäts-Conseils 1803.

J.F.RECKE LIVONICA JA CURONICA

E. Jaanson

Algaastatest peale pidas Tartu ülikooli raamatukogu oluliseks komplekteerida kohalikku ainek sisaldavat kirjan-
dust. Sellealaseks silmapaistvamaks ostuks sai veebruaris
1807 Mitavist (praegu Jelgava) Tartusse jõudnud J.F. Recke
Liivi- ja Kuramaad käsitlev raamatukollektsioon.

Johann Friedrich Reck(e) (1764-1846) on ajaloo-uurijaile
tuntud kui üks biobibliograafilise leksikoni "Allgemeines
Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland,
Esthland und Kurland" (1-4, 1827-32) koostajaid. Ta sündis
Kuramaa pealinnas Mitavis kaupmehe ja kauaaegse linnapea
pojana. Kohalike koolide järel õppis Göttingeni ülikoolis
õigusteadust. Samaaegselt tundis Recke sügavat huvi ajaloo,
statistika, muinsusteaduse ja kunsti vastu, mille õpetamine
oli Göttingenis kõrgel järjel. Siit sai Recke kindla aluse
kogu eluaja viljeldud tegevusele - kodumaa muinsuste kogu-
mine, uurimine ja kirjeldamine. Naasnud kodulinna, asus
Recke ametisse hertsogi arhiivi- ja läänisekretärina. Oma-
des juurdepääsu ajalooürikutele, tegi Recke neist ulatus-
likke väljavõtteid ja kirjutas ümber huvipakkuvaid dokumen-
te. Jätkus Göttingenis alguse saanud trükiste ja käsikirja-
de kollektsioneerimine. Recke tegevusest kultuuripöllul tu-
leb nimetada veel nädalalehe "(Neue) Wöchentliche Unterhal-
tungen" (1805-08) väljaandmist, mis tõi andmeid Baltimail
ilmuvast kirjandusest. Recke oli Kuramaa Kirjanduse ja Kuns-
ti Seltsi (1815) asutajaid, provintsiaalmuuseumi (1818)
loomise algataja ja esimene direktor, paljude kodu- ja vä-
lismaiste teadusasutuste ning seltside korrespondent- või
auliige.

Aprillis 1806 pakkus Recke oma 24 aastat hoolega kogutud raamatuid ja käsikirju müügiks Tartu ülikoolile, hinnaga 1200 bankorubla. Et kogu pakkus huvi, koostas Recke sellele käsikirjalise kataloogi. Ülikooli ajaloo- ja kohaliku õiguse professorid andsid pakutava kirjanduse ja ostutingimuste kohta positiivse hinnangu. Raamatukogus juba olemasolevaid teoseid, ca 11% kogust, ei ostetud ja hinnaks jäi 1000 bankorubla. Müügitehingu õnnestumise märgiks kinkis Recke raamatukogule neljast inkunaablist koosneva konvoluudi. Oma niku soovi - säilitada raamatuid omaette koguna ja seda pidevalt täiendada - ei arvestatud. Neile valmistati kleebis tekstiga "Bibliotheca Reckiana" ja hajutati raamatufondis vastavalt sisule.

Käesolevaks ajaks on Recke kogu kataloog leidmata. Esitatav ülevaade põhineb arhiivimaterjalidel ja Recke raamatute väljaselgitamisel TRÜ TR fondides.¹

Reckelt osteti 511 köidet, nimetusi oli tänu konvoluutidele umbes poole rohkem. Nagu dokumentidest ilmneb, oli omanik kogunud raamatuid ja käsikirjalist materjali järgmise skeemi kohaselt, põlgamata kompleksuse huvides ka väikesemahulisi väljaandeid:

I. Ajaloolised, statistilised, õigus- ja riigiteaduslikud kirjutised Liivimaast

II. Mitmesuguse sisuga kirjutised (miscellanea) Liivimaa kohta

III. Ajaloolised, statistilised, õigus- ja riigiteaduslikud kirjutised Kuramaast

IV. Mitmesuguse sisuga kirjutised (miscellanea) Kuramaa kohta

V. Läti trükised

VI. Liivi- ja kuramaalaste poolt kirjutatud tööd

VII. Teosed Poola, Preisi, Rootsi jt. riikide ajaloost.

¹ Recke kogu peegeldub TRÜ TR-s üldistel alustel: raamatud - voorkeelse kirjanduse sedelkataloogis ja osaliselt Estica kataloogis, käsikirjad - KHO kataloogis. Suurem osa konvoluute on kirjeldamata.

Kõige arvukam oli Kuramaad puudutav osa, just Liivimaad käsitlevaid teoseid jäi dublettidenä ostmata. Peamiselt 18. saj. väljaannete kõrval leidis ka hulk 16.-17. saj. trükiseid, mitmeid juba tollal haruldasi teoseid: B.Russowi "Chronica" (1578, 1584), S.Henningi "Warhafftiger... Bericht" (1589) ja "Chronica" (1594), L.Mülleri "Septentrio-nalische Historien" (1595), M.Waisseli "Chronica" (1599), D.Chytraeuse "Saxonia" (1599), M.Cromeri "De origine" (1555), C.Varseviciuse "De optime statu libertatis" (1598), J.Džugoszi "Historia Polonica" (1615), P.Meniuse "Prodromus" (1633), M.Dogieli "Codex diplomaticus" (1,4,5; 1758-64). Kaaluka osa tulmest moodustasid temaatilised konvooluudid. Oma kogu krooniks pidas Recke Kuramaa valitsusasjadesse ja privileegidesse puutuvate dokumentide kollektsiooni "Kurländische Staatsschriften", aga ka kogutud "Materialien zur Geschichte von Kurland". Käsikirjalistest ajalookroonikatest osteti Reckelt T.Hjärne "Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte" (u. 1670) ja M.Bradise "Der Ersti Theill Liffländischer Geschichte" (u. 1600) ära kirjad.

Äärmiselt tänuväärse töö oli Recke teinud läti trükiste kogumisel, olles sellel alal pioneeriks Baltimail. Ülikooli raamatukogu omandas selle osa tervikuna, olenemata tsensuurikomitee arhiivis leiduvatest, - üle 80 nimetuse, ilmumisaajaga 17.saj. - 1806. Recke Lettica hulgas oli haruldane konvooluut P.Einhorni töödest, G.Manceliuse, H.Adolphi, J. Wischmanni jt. teoste väljaanded.

Recke kunagist kogu pole enam võimalik täielikult rekonstrueerida. Aegade jooksul on raamatute asukohta fondides muudetud, hulk trükiseid on käitmisel Recke kogu tähise kaotanud. Tõenäoliselt sattus osa lätikeelseid raamatuid aastail 1938-39 Riia Linnaraamatukokku vahetusena 16.-17. saj. Baltica vastu. Ometi võimaldavad kogutud andmed saada ülevaate 180 aastat tagasi ülikooli raamatukogu nii oluliselt rikastanud ostust, mis virgutas olemasolevat edaspidigi täiendama.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ЧТЕНИЯ РУССКОЙ КНИГИ В БИБЛИОТЕКЕ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В НАЧАЛЕ XIX ВЕКА

Д.Азиатцев

Исследования в области чтения книги, предпринятые в НБ ТТУ на материале записей читательских книговыдач, выявляют реальную ситуацию чтения и читателя в Тарту в первые десятилетия XIX в. На первом этапе работы изучался круг чтения конкретных читателей: Х.Абовяна, Фр.Р.Крейцвальда, Н.И.Пирогова /1, 5, 12/. Затем изучение было переключено на общее описание литературной прагматики – выявлен круг популярной беллетристики и выявлена литература наибольшего спроса /6, 7/. Дальнейшее научное освоение документального материала характеризуется дифференциацией общей проблемы, обращением к отдельным ее аспектам /10/. Однако до сих пор общее изучение чтения русской книги не было проведено.

Основным источником изучения читателя русской книги были журналы книговыдач за 1803-1836 гг. Помимо этого, для полного представления о возможностях чтения русской книги были привлечены данные инвентарных книг ("Accessions-Katalog" за 1814-1836 гг. и "Accessions-Schnurbuch der Universitätsbibliothek.Bd.1" за 1836-1840 гг.).

Чтение русской книги в библиотеке университета определялось (в отличие от чтения в литературных салонах) функциональной задачей формирования и развития профессионализма читателей, основной контингент которых составляли преподаватели и студенты университета. Отмеченный фактор отразился в распространении узкоспециализированного чтения. Журналы содержат многочисленные запросы на научную и учебную литературу, в первую очередь на 12-томную "Историю государства Российского" Н.М.Карамзина, представленную в библиотеке двумя изданиями (82 выдачи с 1818 по 1836 гг.), труды по географии Е.Ф.Зябловского (15 выдач с 1808 по 1834 гг.), работы М.В.Ломоносова, вошедшие в "Полное собрание сочинений" (3-е изд., 1803) (9 выдач с 1809 по 1833 гг.). Необходимо отметить запросы на академическую "Российскую грамматику" (1802) - II

выдач (1803-1830 гг.), изд. 1819 г.-4 выдачи (1809-1829 гг.), из других работ, посвященных проблемам языка, - труд А.С.Шишкова "Рассуждение о старом и новом слоге российского языка" (1803) - 6 выдач (1807-1815 гг.). Из учебных пособий чаще запрашивалась "Учебная книга российской словесности" Н.И.Греча в 4-х частях (изд. 1819-1822 гг., 1830 г.) - 26 выдач.

Если значительная часть имеющейся учебно-научной литературы на русском языке входит в актив чтения студентов и преподавателей, то на русскую художественную литературу, представленную в библиотеке после открытия в 1802 г. ограниченным числом авторов и изданий (напр., многие издания ХУШ в. поступили в фонды библиотеки только в 1820-е годы, когда были установлены книготорговые связи с Петербургом, об этом см.: 4), спрос был минимален, особенно в 1800-1810 гг. Среди читаемых русских авторов можно отметить Н.М.Карамзина - "Письма русского путешественника" (1797-1801) - 43 выдачи (1804-1836 гг.), А.П.Сумарокова - "Собрание всех сочинений" (2-е изд., 1787) - 17 выдач (1806-1834 гг.), Д.И.Фонвизина - комедии "Недоросль" и "Бригадир" - 13 выдач (1825-1832 гг.), М.М.Хераскова - "Творения" (1803) - 25 выдач (1804-1830 гг.), А.С.Пушкина - "Стихотворения" (1825-1835 гг.) - 8 выдач (1833-1836 гг.) и "Евгений Онегин" (1833) - 4 выдачи (1833-1834 гг.). На читательские интересы к русской беллетристике влиял и фактор личной известности писателя. Это отмечается в количестве выдач романов "Иван Выжигин" и "Дмитрий Самозванец" (соответственно 26 и 9 за 1829-1835 гг.) Ф.В.Булгарина, владельца усадьбы "Карлово близ Дерпта". Сразу после поступления в библиотеку в 1828 г. перевода М.П.Вронченко, одного из сотрудников проф. В.Я.Струве, трагедии Шекспира "Гамлет", новое издание находит своего читателя.

Наиболее активными читателями научной и художественной русской книги были профессора юридического факультета Ф.Г.Бунге, В.Ф.Клоссиус, И.Г.Нейман, А.Рейц, профессор-историк Ф.Крузе, русисты Г.А.Глинка, В.М.Перевощиков, М.П.Розберг, лекторы русского языка И.Елачич, И.Ф.Тернер, А.Н.Тихвинский. Заметное изменение в читательской среде и активизация чтения русской книги отмечаются в связи с организацией в 1828 г. Профессорского института, появлением в Тарту "студентов-профессоров"

из России (Д.Л.Крюков, С.С.Куторга, М.С.Куторга, Г.И.Лапшин, П.П.Шкляревский и др.). В то же время в библиотеке занимающиеся офицеры-слушатели курсов астрономии в обсерватории В.Я.Струве, среди них - А.И.Борисов, М.П.Бырдин, М.П.Вронченко, С.И.Зеленой, Д.Д.Оберг.

В целом, по сравнению с западноевропейской книгой, читаемость русской книги остается низкой. Интенсивность чтения немецкой и французской книги значительно выше. "Более других читали Ж.-Ж.Руссо, Вольтера, И.Г.Герцена, Г.Э.Лессинга, И.Х.Кампе, И.И.Энгеля и Хр.Гарве. Книги каждого из этих авторов (в 1802-1812 гг. - Д.А.) брали по 50-60 раз". /6, с.134/. Специфика учебного процесса определила не только отбор читаемых книг, но и характер восприятия художественной литературы. Низкий уровень знания русского языка в студенческой среде /3, 8, 9/ ограничивал возможности учебной работы преподавателей-русистов. При этом литература долгое время служила лишь средством овладения нормой литературного языка, и изучению словесности с эстетической точки зрения не уделялось должного внимания. Первую попытку изменить ситуацию предпринимает в 1820-е гг. проф. В.М.Перевощиков, начиная чтение историко-литературных курсов. Принципиально новый подход к организации учебного процесса практикует проф. М.П.Розберг: он не только знакомит слушателей с русской литературой лекционным путем, но и стремится воздействовать на сам круг чтения студентов. Для этого он направляет заказы на приобретение библиотекой в Петербурге новейших изданий современной русской беллетристики. Причиной низкой читаемости русской книги в библиотеке университета среди немногочисленной русской колонии Тарту в начале 1820-х гг., например в кругу Н.М.Языкова /2/, стало распространение "домашнего" чтения. Из официальной сферы чтение переносится в интимную обстановку культурного общения дружеского круга. Языков, например, имеет большое книжное собрание, выписывает книжные новинки от Е.В.Аладына из Петербурга и через рижские магазины - из Европы /II/. Об организации в городе "общества чтения" упоминает в очерках "Дерптская жизнь" Ф.В.Булгарин ("Северная пчела", 24 июня 1830). Большие собрания, включавшие и русскую книгу, имели многие профессора /13/, что объективно сказыва-

лось и на использовании фондов университетской библиотеки.

Исторически сложившаяся к началу XIX в. в прибалтийских губерниях, прогерманская культурная ориентация предопределила особый статус тартуского читателя в отношении русской книги: это не периферийный "потребитель" литературы (т.к. "базовый" культурный слой читателя и книги генетически разнороден), а представитель иной культурной традиции. В свою очередь русская книга в контексте немецкой культуры Тарту оказывается явлением инородным, "чужим", подвергается культурной адаптации, что проявляется в большем количестве запросов на переводы русской беллетристики, нежели зафиксированных заявок на оригинальные издания.

Использованные материалы

1. Вигель Э. Что читал Н.И.Пирогов (1828-1833, 1836)//Вестн. хирургии им.И.И.Грекова. 1956. Т.77, №11. - С. 37-39.
2. Исаков С.Г. Новые материалы о жизни и творчестве Н.М.Языкова дерптского периода//Учен.зап.Тарт.ун-та. 1963. Вып.139. - С. 390-404.
3. Исаков С.Г. Русский язык и литература в учебных заведениях Эстонии XVIII-XX столетий. - Тарту, 1973. - Вып.1. - 157 с.
4. Клемент В. Связи библиотеки Тартуского университета с Петербургом в 1802-1839 гг.// IX науч. конф. Науч. 6-ки ТГУ "Вопросы истории библиотеки": Тез. докл. - Тарту, 1982. С.89-93.
5. Куду Э. Книги, прочитанные Абовяном в Фундаментальной библиотеке Тартуского университета // Изв. АН Арм.ССР. Отд. обществ. наук. - 1956. - №1. - С. 93-94.
6. Куду Э. О тенденциях читательских интересов в библиотеке Тартуского университета в 1802-1812 гг. // IX науч. конф. Науч. 6-ки ТГУ "Вопросы истории библиотеки": Тез. докл. -Тарту, 1982. - С. 132-136.
7. Куду Э. Читаемость в библиотеке Тартуского университета. - Материалы 5-ой науч. конф. Науч. 6-ки ТГУ. - Тарту, 1972. - С. 80-83.
8. Петухов Е.В. Кафедра русского языка и словесности в Дрьевском (Дерптском) университете // Учен. зап. имп. Дрьев.ун-та.- 1900. - №4. - С. 1-93.
9. Правдин Б.В. Русская филология в Тартуском университете // Учен. зап. Тарт. ун-та. - 1954. - Вып. 35. - С. 130-164.
10. Ханссон Э. Использование литературы по разделу Baltica в библиотеке Тартуского университета в 1802-1812 гг. // IX науч. конф. Науч. 6-ки ТГУ "Вопросы истории библиотеки": Тез. докл. - Тарту, 1982. - С. 127-131.
11. Языковский архив. - Спб., 1913. - Вып. I - 502 с.
12. Kudu, E. Pr.R.Kreutzwald Tartu Ülikooli raamatukogu kasutajana // TRÜ Toim. - 1963, - v. 138, - lk. 150-162.
13. Noodla, K. Tartu ülikooli opepööudude isiklike raamatukogude koostisest 19. sajandi I poolel // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. - Tartu, 1983. - kd. 13. - lk. 11-21.

G.BERGMANNI MEMORIAALKOGU

K. Taal

TRÜ Teaduslikus Raamatukogus talletatavast 11-st memoriaalkogust on G.Bergmanni kollektsioon üks omapärasemaid ja haruldusterikkamaid.

Gustav Bergmann (1749-1814) sündis Riia lähedal Neuer-mühlenis (Ādažu) pastori pojana. Saanud koolihariduse Weimari gümnaasiumis, jätkas ta õpinguid Leipzigi ülikoolis, kuulates usuteaduse stuudiumi kõrval ka loenguid loodusteaduste alalt. Pärast ülikooli lõpetamist 1770 tuli G.Bergmann tagasi sünnimaale ja töötas elu lõpuni pastorina Arraschis (Araiši), Salisburgis (Mazsalaca) ja Ruhjas (Rujiena).

Valgustusideede kandjana tundis ta sügavat huvi rahva vastu, kelle keskel elas. Juba 1776 ilmus Leipzigis G.Bergmanni "Geschichte von Livland". Hea läti keele tundjana tõlkis ta läti keelde vaimulikke laule ja osales piibli tõlkimisel. Käsikirja jäi ulatuslik saksa-läti sõnaraamat. Läti kultuuriloos on G.Bergmann tuntud ka trükkali ja kirjastajana. Aastatel 1782-1810 ilmus tema Salisburgi ja Ruhja trükikojas 167 trükist. Nende hulgas on ka läti keelseid raamatuid ja G.Bergmanni enda poolt koostatud "Sammlung livländischer Provinzialwörter" (1875) ning "Sammlung Lettischer Sinngedichte" (1807-1808).

G.Bergmannil oli suur isiklik raamatukogu. Tema lemmik-
lektüüri - antiikautorite teoste kõrval oli tal ka ilukirjandust kaasaegsetelt autoritelt ja ajaloo raamatuid. Innu-
ka keelteõppijana sisaldas tema kogu paljude keelte grammatikaõpikuid ja sõnaraamatuid. Väärtuslikuma osa moodustas piiblite kollektsioon, kuhu hoolsa kogumistöö tulemusena kuulus 15.-19. saj. trükiseid enam kui 40 keeles. Piiblite kogu müüs poeg Benjamin Fürchtegott Balthasar 1837 Tartu ülikooli raamatukogule. Kaasnenud käsikirjalisest kataloogist on näha, et raamatukogus juba olemas olevad väljaanded

jäeti ostmata. Esialgu paigutati raamatud muu teoloogilise kirjanduse juurde. Aastatel 1892-1894 koondati Bergmanni raamatud memoriaalkoguks, süstematiseeriti ning koostati uus, põhjalikum kataloog.

Kogu teaduslikul kirjeldamisel käesoleva töö käigus ja varasemate kataloogide ning 1950. aastate inventariraamatu võrdlemisel selgus, et memoriaalkogus on 761 köidet 1094 nimetusega ja üks käsikiri. 16 raamatut on kadunuks jäänud.

Raamatukogu loomisel oli G.Bergmannil aluseks isa pärandus. Enamus ta enda oste on tehtud Saksamaalt, kasutades andmete saamiseks mitmete erakogude katalooge. Vahendajateks olid G.Bergmanni sõbrad, tuntud Leipzigi raamatukaupmehed Breitkopfid ja A.Fr.Böhme.

Paljudes raamatutes leidub G.Bergmanni omakäeline sissekirjutus, sageli lisatud raamatu omandamise aasta kõneleb pikki aastaid kestnud raamatuhuvist. Sissekirjutused võimaldavad kindlaks teha enam kui saja endise omaniku nime. Nende hulgas on tuntud orientalist, Uppsala ülikooli idakeelte professor C.Aurivillius (15 raamatut), Rootsi kirjandusklassik, ka Tartus elanud G.Stiernhielm (1), eelnimetatud Breitkopfid (5), Riias pärinev Jena meditsiiniprofessor J.C.Loder (5), samuti G.Bergmanni emapoolse, Depkinitte suguvõsa esindajad (11).

Bergmanni kogus on 5 inkunaablit, 70 paleotüüpi, üle 60 raamatu 16. saj. II poolest, üle 400 17. saj. trükise. Esindatud on kuulsate trükikalite Plantini (3), Stephanuste (2), Frobeni (2), Elzevieride (5) trükised.

Tuntuks saanud eelkõige piibleite koguna, sisaldab Bergmanni memoriaalkogu piibleid siiski vaid 109, sealhulgas 4 inkunaablit ja arvukalt M.Lutheri poolt saksa keelde tõlgitud piibliväljaandeid. Lisaks neile on ligi 70 ühe Testamendi trükki, peaaegu 90 piibli osade (peamiselt Davidi psalteri) väljaannet, aga ka katekismusi, laulu- ja palve-raamatuid. Umbes 100 teoloogia-alase dissertatsiooni hulgas on ka Academia Gustaviana kasvandiku J.Beutheruse 1692 Tartus kaitsitud väitekiri, kollektsiooni ainuke Eestis ilmunud trükis. Arvukalt on 17.-18. saj. tuntud teoloogide ja pastorite teadustöid ning jutlusi. Memoriaalkogus on 11 ni-

metust M.Lutheri jutlusi ja kogutud töid, 6 neist ilmunud tema eluajal. Tartu ülikooli professori, läti kirjakeele rajaja G.Manceliuse "Die Sprüche Salomonis" (Riga, 1685) on üks vanemaid lätikeelseid trükiseid ülikooli raamatukogus. Tähelepanu väärib J.G.Herderi poolt Weimaris välja antud Lutheri katekismus koolidele.

Memoriaalkogus on raamatuid enam kui 40 keeles. Kui juurde arvata paralleeltekstidega piiblid ja kaks Meieisapalve paljukeelset väljaannet (Augsburg, 1710 ja Amsterdam, 1715) siis on esindatud enam kui sada keelt. Poole kogust moodustavad saksakeelsed raamatud, peaaegu kolmandiku ladinakeelsed, üle paarikümne nimetuse on prantsuse, hollandi, inglise, vana-kreeka ja heebrea keeles. Ainus eestikeelne raamat on Uue Testamendi esitrükk (Riia, 1686), kaks eestikeelset on aegade jooksul kadunud. Tübingenis 1562 ilmunud kroaadikeelne raamat on raamatukogu vanim kirillitsatrükkis. Raamatuid on ka lapi, sorbi, etioopia, kopti, türgi, araabia, telugu, malai jt. keeltes.

Enamik 16. ja 17. saj. raamatuid on rikkalikult illustreeritud. Silmapaistev on 1657 Antverpenis ilmunud hollandikeelne piibel enam kui 1200 puulõikeillustratsiooniga. Augsburgis 1518 trükitud saksakeelne piibel 108 koloreeritud puulõikeillustratsiooniga oli haruldus juba G. Bergmanni eluajal.

Osa raamatuid Bergmanni kogust on aktiivset kasutamist leidnud. Sellest kõnelevad arvukad allakriipsutused tekstis ning käsikirjalised ääremärkused. Tänapäeval on kõige enam kasutatud eestikeelse Uue Testamendi esitrükki, mis on ainuke raamatukogus. Keeleajaloolaste huviobjektiks on ka teiste rahvaste varasemad piibliväljaanded. Kõiteajaaloolastele pakuvad huvi kaunid kuldtrükkis ja kuldloikes nahkkõited. Neid on korduvalt eksponeeritud ka raamatukogu muuseumis.

REISIKIRJAD VENEMAAST TRÜ TEADUSLIKUS
RAAMATUKOGUS

T.Põllumaa, A.Kollo

Vanemad reisiraamatud, mis Venemaa kohta andmeid toovad, on eurooplastest meresõitjate või välissaatkondadesse kuuluvate isikute (juristid, teoloogid, arstid jne.) reisikirjad.

TRÜ TR-s leiduv vanim reisiraamat Venemaa kohta pärineb Krakovi arstilt Mathis v.Miechowilt ("Tractat von beiden Sarmatien u. Anderen anstossenden Landen in Asia u. Europa...", Augsburg, 1518).

Suure populaarsuse võitis 1549 Viinis ilmunud S. Herbersteini "Rerum Moscoviticarum Commentarii", millest juba 16. saj. ilmus 13 trükki (TRÜ TR-s 5). Herberstein viibis kahel korral Venemaal, matkas Põhja-Uuralis ja kirjeldas oma raamatus muu ulatusliku andmestiku kõrval ka 29 Venemaa jõge.

17. saj. on märgata eriti hollandlaste aktiivsust Venemaa tundmaõppimisel. Aastatel 1594-97 sooritas hollandi meresõitja ja polaaruurija W.Barents kolm merereisi Põhja-Jäämerel, mida kirjeldab Gerrit de Veer oma raamatus "Verhael van de vier urste schip-vaerden der Hollandtsche en zearwsche schepen...", Amsterdam, 1663.

Aastatel 1765-1800 organiseeriti Venemaal viis väga ulatuslikku, nn. akadeemilist ekspeditsiooni. Need haarasid põhiliselt Venemaa Euroopa-osa, Uurali mäed ja mõned Siberi alad. Looduse kompleksse uurimise kõrval pöörati tähelepanu ka uuritava territooriumi majandus- ja kultuurielule. Ülikooli raamatukogus on olemas kõigi viie ekspeditsiooni juhi reisikirjad, ja nimelt prof. P.S.Pallase "Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793 und 1794", Leipzig, 1799-1801 jt. teosed; doktor ja adjunkt I.I.Lepechini "Tagebuch

der Reise durch verschiedene Prowinzen des Russischen Reiches in den Jahren 1768-1769", Altenberg, 1774-83; prof. J.P.Falki "Beiträge zur Topographischen Kenntniss des Rußischen Reichs", St. Peterburg, 1785-86; prof. S.G. Gmelini "Reise durch Rußland zur Untersuchung der dren Natur-Reiche", St.Peterburg, 1769-74; doktor J.A.Göldenstädti "Reisen durch Russland und im Kaucaasischen Gebirge", St.Peterburg, 1787-91.

19. saj. ulatub Venemaa geograafiline uurimine peale Euroopa-osa ka Siberi ja Kesk-Aasia aladele. Loode-Venemaa nimekamate uurijate töödest on raamatukogus akadeemikute N. J.Ozeretskovski ("Путешествие на озеро Селигер", СПб., 1817) ja V.M.Severgini ("Записки путешествия по западным провинциям Российского государства", СПб., 1803) reisikirjad.

1847.-50.a. toimus suur ekspeditsioon Uurali mäestiku põhjaossa prof. Ernst Hofmanni juhtimisel. Selle ala igakülgsel füüsilis-geograafilisel uurimisel saadud materjalide ümbertöötamisel valmis kolmeköiteline ekspeditsiooni aruanne "Der Nördliche Ural und das Küstengebirge Pai Choi", St.Peterburg, 1853-56. Sellest perioodist on kaalukamad loodusteadlaste A.J.v.Krusensterni tööd Kamtšatka ja Sahhalini kohta, F.v.Wrangeli Kirde-Siberi uurimused, A. Schrencki ("Reise nach dem Nordosten des Europäischen Russlands, durch die Tundren der Samojuden, zum Arktischen Uralgebirge...", Dorpat, 1848-54); A.Th.Middendorffi ("Reise in den küssersten Norden u. Osten Sibiriens", St. Peterburg, 1874-75) ja N.M.Prževalski ("Третье путешествие в Центральной Азии", СПб., 1883; "Путешествие в Уссурийском крае 1867-1869", СПб., 1870) reisiraamatud.

TRÜ Teaduslikus Raamatukogus on hea valik vanemaid reisikirju Venemaa kohta; peale eelnimetatu veel uurimusi kitsamatest piirkondadest, reisijuhte, albumeid, pildikogusid ja palju muud, mis aitavad igati geograafia ajaloo uurijaid.

СИСТЕМАТИЧЕСКИЙ КАРТОЧНЫЙ КАТАЛОГ БИБЛИОТЕКИ
ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ
XIX - НАЧАЛЕ XX ВВ.

Л.Дубьева

Раскрытию фондов по содержанию в библиотеке Тартуского университета значительное внимание уделялось уже с первых лет ее работы. К 1817 г. здесь было закончено составление систематического каталога (СК), в основу которого была положена библиографическая классификация И.С.Эрша, Х.Г.Шютца и Х.Ф.Хуфланда. Значительный рост книжного фонда библиотеки, увеличение вследствие этого объема СК, делавшее его использование неудобным в существовавшей форме (книги, в которые приходилось постоянно вплетать новые листы), а также устаревание используемой в нем классификации как следствие дальнейшего развития и усложнения системы наук приводят к тому, что этот СК к середине XIX в. перестает удовлетворять по потребностям читателей и работы библиотеки. Тогда же в библиотеке Тартуского университета и начинается новый этап в процессе складывания системы каталогов. С января 1853 г. приступили к составлению листового алфавитного каталога (по примеру Публичной библиотеки в Петербурге) /1/.

Вопрос о создании нового СК неоднократно обсуждался на заседаниях библиотечной комиссии в 1868-72 гг. Для него была разработана оригинальная классификационная схема, в которой вся совокупность человеческих знаний была подразделена на 15 разделов: общее науко- и книговедение, богословие, правоведение, политические науки и статистика, история и ее вспомогательные науки, география и этнография, язык и литература, философия и педагогика, эстетика и искусство, математика и астрономия, естествознание, анатомия и физиология, медицина, технология (т.е. технические науки и промышленность), военные науки /2/. В ее разработке, наряду с сотрудниками библиотеки, принимали участие и преподаватели университета. Наибольший вклад в ее создание внесли библиотекарь Э.Андерс и член библиотечной комиссии от теологического факультета

проф. Т.Харнак. Классификационная схема СК была опубликована в 1873 г. /3/. В последующие годы, по мере роста объема СК, она развивалась и углублялась /4/.

При воплощении в жизнь плана библиотечной комиссии по созданию СК был использован уже имевшийся листовой алфавитный каталог, который был переписан на отдельные карточки; из последних и был составлен СК /5/. Такая форма организации работы, когда ее, под контролем сотрудника библиотеки, могли одновременно выполнять много человек, сокращала время работы и не создавала помех для выдачи книг читателям. Карточки СК, наряду с описанием, были снабжены и шифром - номером, который данная книга имела в предыдущем СК, сохранявшем свое значение как топографический каталог /6/.

Поскольку штатные суммы библиотеки были не в состоянии покрыть расходы по составлению нового СК, их покрытия добивались из специальных средств университета /7/.

Специально для СК заказанный каталожный шкаф был расположен рядом с абонементом, в доступном для читателя месте. В распоряжение читателей новый СК был предоставлен с осеннего семестра 1872 г. /8/.

Для облегчения использования СК, с переходом университета на русский язык обучения, его схема ("Ключ") была, по предложению директора библиотеки проф. Е.Ф.Шмурло /9/, издана на русском языке /10/, с изменениями, которые были сделаны за годы работы по совершенствованию его классификационной схемы и ссыльно-справочного аппарата.

Детально разработанная классификация и развитой ссыльно-справочный аппарат СК способствовали тому, что, по свидетельству современников, именно он играл ведущую роль в оформлении заказов читателей на литературу в конце XIX - начале XX вв. /II/.

Первая мировая война и эвакуация университета приостановили работу с СК. Впоследствии работа с данным СК, классификационная схема которого к тому времени уже устарела, возобновлена не была.

Таким образом, систематический карточный каталог библиотеки Тартуского университета, создание которого относится к третьей четверти XIX в., формировался как важная состав-

ная часть системы каталогов университетской библиотеки и играл главную роль в работе последней по обслуживанию читателей во второй половине XIX – начале XX вв. Послужив в последующем источником для создания новых каталогов и повлияв, таким образом, на дальнейшее формирование системы каталогов библиотеки Тартуского университета, он сохранился как уникальный информационно-поисковый комплекс своего времени.

Использованные материалы

1. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед. хр. 319, л. 166.
2. НБ ТТУ, ОР и РК, ф. 4, оп. I, ед. хр. 146а, л. 69–71, 72, II5, I22, I24; там же, ед. хр. 469, I6 л.
3. Schlüssel zum Systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek. – Dorpat, 1873. – 43 S.
4. НБ ТТУ, ОР и РК, ф. 4, оп. I, ед. хр. 470, 471, 43+2I; II л.
5. Там же, ф. 4, оп. I, ед. хр. 146а, л. 47–48.
6. Там же, л. 69–71.
7. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед. хр. 638, л. 63; НБ ТТУ, ОР и РК, ф. 4, оп. I, ед. хр. 146а, л. 42.
8. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 5, ед. хр. 638, л. 58–63; НБ ТТУ, ОР и РК, ф. 4, оп. I, ед. хр. 146а, л. 49.
9. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, ед. хр. 782, л. 243.
10. Ключ к систематическому каталогу библиотеки императорского Юрьевского университета. – Юрьев, 1900. – 55 с.
11. Шестериков П.С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России. – Одесса, 1915. – С. 67–68.

R.HAUSMANNI MEMORIAALKOGU

T.Täpsi

Richard Gustav Gotthard Hausmann (1842-1918) sündis Võrus kullassepa perekonnas. Aastail 1862-67 õppis Tartu ülikoolis ajalugu, 1868-70 täiendas end Göttingeni ülikoolis.

Pikka aega (1871-97) töötas R.Hausmann Tartu ülikoolis, algul eradotsendina, siis erakorralise professorina ning pärast doktoridissertatsiooni kaitsmist 1880.a. korralise professorina. Ta luges põhiliselt Baltikumi keskaja ajaloo, allikaõpetuse ja arheoloogia kursusi.

R.Hausmannil on märkimisväärt koht Liivimaa ajaloo allikate väljaselgitamisel Vene- ja välismaa arhiivides ("Livonica im Polnischen Reichsarchiv", Riga, 1872; "Über eine neue Quelle russisch-livlandischer Geschichte des XVI Jahrhunderts", Göttingen, 1873) ning Eesti arheoloogias, eriti vanema rauaaja uurimisel. Alates 1880. aastatest võttis ta osa arvukatest arheoloogilistest kaevamistest Eesti alal ja Põhja-Lätis, tegi suure töö kogude korraldamisel ja süstematiseerimisel. R.Hausmann oli 1896 Riias toimunud X Ülevenemaalise arheoloogiakongressi organisatoreid. Sel puhul toimunud näituse jaoks koostas ta 34 pilditahvliga kataloogi ("Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress", Riga, 1896), mille sissejuhatuses andis ülevaate Baltikumi esiaja uurimise tulemustest ning edasistest ülesannetest.

Pärast R.Hausmanni surma (ilmselt omaniku soovil) annetas Justine Seidlitz tema 4288-kõitelise kogu Tartu ülikoo-

li raamatukogule. Peamiselt ajalugu ja ajaloo abiteadusi käsitlevate teoste kogu on jagatud Baltikumi ajaloo ja üldajaloo osakondadeks. Kogu on oluline Baltikumi ajaloo ja olustiku uurimise seisukohalt, siin leidub separaate ajakirjadest, samuti allikapublikatsioone, mis raamatukogu põhifondis puuduvad või on lünklikult esindatud. Nii näiteks on "Scriptores rerum Germanicum" (Hannover, 1839-72) Hausmanni kogus esindatud täielikult, põhikogus vaid osaliselt. Kogul on omaette kohakataloog, ta kajastub ka raamatukogu lugejakataloogides.

Üldajaloo osakonnas on töid antiikajaloost, Euroopa kõigi suuremate riikide ajaloost, kirjandust reformatsiooni ja Suure Prantsuse revolutsiooni kohta. On vene ja välismaa autorite teoseid Venemaa ajaloost, sealhulgas valitsejate elulugusid.

Baltikumi ajaloo osakonnas on arvukalt allikate publikatsioone, allikakriitilisi uurimusi ja arheoloogia-alaseid töid.

Valdav osa teostest on ilmunud R.Hausmanni eluajal, kuid on ka tunduvalt varasemaid väljaandeid. Vanimad raamatud on 1520 Freiburgis trükitud "Nüwe Stattrechten und Statuten" ja 1546 Wittembergis ilmunud Johann Carioni kroonika.

Memoriaalkogu enamikus köidetes leidub omaniku signatuur, nimetempel (Richard Hausmann/Professor) või kleebis. Osal neist on omaniku nime juures ka aastaarv, ilmselt raamatu omandamise aasta. Kogus on autoripühendusega teoseid H.Semelilt, R.Heerwagelt, Al.Bergergrünilt, G.Hansanilt, Ph. Schwartzilt ja teistelt.

Mitmetele raamatutele on R.Hausmann lasknud juurde köita oma käsikirjalisi märkmeid ning pisitrükiseid. Nii on G. Bunge "Altlivlands Rechtsbücher..." (Leipzig, 1879) vahel "Codex Revaliensis'e", "Codex Windoboensis'e", Waldemar Ericu õiguse omavaheline võrdlus ja 1902 G.Bunge 100. sünni-aastapäeva puhul ilmunud ajaleheartikkel. Eriti palju on niisugust materjali lisatud Hausmanni enda töödele.

TRÜ Teaduslikus Raamatukogus on ka Richard Hausmanni isiku-arhiivifond (TRÜ TR KHO, f. 31), mis sisaldab tema arheoloogialase teose "Archeologische Notizen" käsikirja, loengute konspekte, kirjavahetust ja G.Waitzi kirjutise Hausmanni õpingutest Göttingenis.

K.WELTMANNI MEMORIAALKOGU

A.Laumets

TRÜ Teaduslikus Raamatukogus olevaist isiklikest raamatukogudest on K.Weltmanni kogu 5050 köitega üks suuremaid. Karl Weltmann (1878-1961) töötas 30 aastat (1920-50) ülikooli raamatukogus, neist 1944-49 direktorina. Kirgliku raamatuhuvilisena pühendas ta suure osa oma elust raamatute kolleksioneerimisele. Kogumishuvi sai alguse Kiievi ülikooli raamatukogus töötades (1918-20). Siin tekkis soov ka Baltikumi ja eriti Eesti alasid ning rahvaid käsitlevat kirjanudust bibliografeerida. K.Weltmanni tahte kohaselt anti pärast tema surma TRÜ TR-le üle nii tema raamatud kui umbes 120 tuhat kirjet sisaldav bibliograafiakartoteek. Üleantud raamatukogu pole siiski tervik, osa sellest (näit. "Большая советская энциклопедия", "Eesti entsüklopeedia", eestikeelsed teosed) jäi K.Weltmanni pärijatele.

Oma kogust on omanik ise müünud ülikooli raamatukogule juba 1920.-30.a. mitmeid raamatuid, nagu nähtub juurdekasvupaevikutest. Hiljem on Weltmann müünud raamatuid ka kirjanudusmuuseumile ja etnograafiamuuseumile.

K.Weltmanni kogus on valdavalt ajalooalased raamatud, põhiosa moodustab 19. saj. ilmunud Baltimaid käsitlev saksa-keelne kirjandus. Kolmandik teostest on venekeelsed, eesti-keelseid on umbes 3%.

Memoriaalkogus on hulk tänaseks haruldaseks muutunud 18. saj. teoseid (näit. Rias 1707 ilmunud "Liefländische Landes-Ordnungen"; A.W.Hupeli, F.G.Bunge, G.Merkeli uurimusi Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kohta). Vanimaks raamatuks K. Weltmanni kogus on Ch.Kelchi kroonika "Liefländische historia", mis on ilmunud Revalis (Tallinn) 1695.a. Kroonikatest võiks näiteina tuua ka B.Russowi "Liefländische Chronik", Reval, 1845 ja Heinrich v. Lettlandi "Livländische Chronik...", Reval, 1867. Üsna palju leidub Weltmanni kogus venekeelset kirjandust Eesti kohta.

Perioodikaväljaannetest on omaette väärtuseks "Baltische Monatsschrift" (1854-84) ja "Das Inland" (1836-63) täielikud komplektid.

Rikkalikult on K.Weltmanni kogus teatmekirjandust. Kõrvuti rahvusvaheliselt tuntud entsüklopeediatega, nagu "Der grosse Brockhaus", Leipzig, 1928-35; "Meyers grosses Konversations-Lexikon", Leipzig-Wien, 1905-13 on ka Venemaal ilmunud "Энциклопедический словарь", СПб., 1890-1907; "Малая советская энциклопедия", М., 1930-47 jt. Suur valik on terminoloogiasõnaraamatuid: V.Dali "Толковый словарь живого великорусского языка", М., 1955; "Sachs-Villatte dictionnaire encyclopédique français-allemand..." jmt.

K.Weltmanni kogu annab tunnistust tema huvist teiste maa-
de ja rahvaste ajaloo vastu. Näitena võiks tuua H. Martini kuuteistküüsitelise "Histoire de France", Paris, 1864-65, N. M.Karamzini "История государства Российского", СПб., 1842-44, M.Gurševski "Иллюстрированная история украинского народа", СПб., 1913 jt. K.Weltmanni huvi laienes ka loodusteadustele. Sellelt alalt leiame R.H.France'i "Das Leben der Pflanze", Stuttgart, 1906-13, A.Brehmi "Жизнь животных", СПб., 1909 jmt.

Suhteliselt vähem on ilukirjandust. Kogu ehivad aga tuntud klassikute kogutud teosed originaalkeeltes (Goethe, Schiller, Heine, Shakespeare, Turgenev, Gontšarov jt.).

Memoriaalkogude eripäraks on raamatutes leiduvad templid, pühendused, kleebised. K.Weltmanni kogus on raamatuid, mis kannavad mitmete isikute, seltside ja ühingute templeid või sissekirjutusi. K.Weltmann on ise märgistanud oma raamatuid templiga "Ex libris Caroli Weltmanni", mõnede köidete seljal on tähed "K.W.". Samuti leidub tiitellehtedel tema või abikaasa Anna Weltmanni autogramme.

Köidete parema säilivuse ja välimuse huvides on neid köita lastud. Leidub tuntud köitekodade (C.Unger Tartus, J. Grote Peterburis, V.S.Mitjurin Moskvast) kauneid töid. Need on köidetud juba enne Weltmanni kogusse jõudmist.

K.Weltmanni raamatud peegelduvad ülikooli raamatukogu tähestik- ja märksõnakataloogis. Ülevaate memoriaalkogus sisalduvast saab aga iseseisva tähestikkataloogi abil, mis asub teatmekirjanduse lugemissaalis.

Kokkuvõtteks võib öelda, et K.Weltmanni kogus on üpris palju selliseid teoseid, mis on pakkunud ja pakuvad tulevikuski huvi ajaloolastele, filoloogidele, kõigile teistele raamatuhuvilistele.

SOOME KOGU
TRÜ TEADUSLIKUS RAAMATUKOGUS

K.Jentson

18. septembril 1958 avati Tallinnas Soome raamatunäitus, mis andis ülevaate meie hõimurahva kirjastuspoliitikast, raamatute kujundusest ja trükitehnilisest teostusest aastail 1922-58. Näituse lõppedes kingiti see väärtuslik kogu TRÜ TR-le, kus see moodustab omaette fondi - Soome kogu.

Soome kogu suurus on 1145 eks. Ta sisaldab ilukirjandust, teaduslikku ja kunstikirjandust, lasteraamatuid ja kooliõpikuid.

Põhiosa Soome kogust moodustab ilukirjandus. Siit leiab eeskätt soome ja rootsi kirjandusklassikute teoseid (J.Aho, A.Kivi, F.E.Sillanpää, S.Lagerlöf jt.), rohkesti ka saksa (F.Schiller, H.Heine jt.), prantsuse (Molière, A.France, H.de Balzac jt.), vene (F.Dostojevski, L.Tolstoi, M.Gorki jt.) ning teiste rahvaste kirjandusklassika varamusse kuuluvat. Palju leidub ka nende maade tolleaegset kirjandust. Hulgaliselt on vene nõukogude kirjanike (M.Šolohhov, V. Panova, N.Ostrovski, A.Koptjajeva jt.) töid.

Soome rahvaeepose "Kalevala", "Kanteletari" ja paljude Soome tänapäeva kirjanike teoste kõrval on esindatud ka meie "Kalevipoeg" (1957) ja A.Kalda looming ("Valitut teokset", 3 n. , 1938).

Teadusliku kirjanduse hulgas on rohkesti kapitaalseid teoseid nagu 15-köiteline "Suomen kansalliskirjallisuus" (1931-51), 22-köiteline "Kansojen historia" (1957-58), "Eläinten maailma" (4 kd., 1954-57), "Maat ja kansat" (6 kd., 1953-57), Soome maad ja rahvast tutvustav koguteos "Meidän maa" (1956).

Mitmekülgselt on esindatud zooloogia, botaanika, tehnika- ja tööstusalane kirjandus. Näiteks "Tekniikan käsikirja" (4 kd., 1951-57), "Insinöörin käsikirja" (3 kd., 1953-55). Vähem on teoseid keemia, füüsika, matemaatika ja arsitektuurialalt.

Ei puudu ka praktilised käsiraamatud perenaistele, põlumeestele, metsatöölistele, näiteks "Kodin neuvokki" (13 kd., 1956-57).

Huvitava ja väga värvika osa moodustab lastekirjandus. Näiteks sari "Satujen ihmema" (12 kd., 1956-58). Lasteraamatud on väga värvilised ja rohkete kõrgetasemeliste illustreatsioonidega.

Esindatud on pea kõigi Soome suuremate kirjastuste (Werner Söderström Osakeyhtiö, Otava jt.) väljaanded.

Raamatud on trükitud heale paberile, varustatud huvitavate ja rõõmsavärviliste illustreatsioonidega. Soome raamatu üldilme on lihtne, maitsekas ja trükitehniliselt laitmatu.

Soome kogu peegeldub lugejate alfabeetilises, süstemaatilises ja vanem osa ka märksõnakataloogis.

Soome raamatu kasutatavus on suur. Eriti palju kasutatakse Soome kirjandusklassikute (A.Kivi, J.Aho, E. Leino jt.) teoseid. Suure laenutatavusega on ka lasteraamatud. Väga loetav on sari "Aarteiden kirja". Vähem kasutatakse teaduskirjandust ja tõlkeid soome keelde.

PARLAMENDIRAAMATUKOGUST TEADUSRAAMATUKOGUKS
(RIIGIRAAMATUKOGU ARENGUJOONI AASTAIL 1918-1940)

P. Lotman

Eesti Vabariigi Riigiraamatukogu loodi Ajutise Valitsuse määrusega 21. detsembril 1918. Raamatukogu esialgse fondi moodustasid Eestimaa kubermanguvalitsuse kantseleile ning arhiivile kuulunud raamatud, samuti koondati sinna teistele ametiasutustele ja eraisikutele kuulunud kirjandust.

Riigiraamatukogu töökorraldus määrati kindlaks 1922.a. kinnitatud põhimäärusega. Põhimääruse järgi on Riigiraamatukogu funktsiooniks eesti- ja võõrkeelse kirjanduse kogumine ja korraldamine riigiaparaadi (Riigikogu, ministrite kabinet, riigiasutused) vajadustest ja huvidest lähtudes. Riigiraamatukogus otsustati säilitada ka kõik Eestis 1919. a. alates ilmunud trükised.

Riigiraamatukogu tegelik töö osutus aga mõnevõrra komp- litseeritumaks. Eesti sündeksemplarile lisaks hakati Riigiraamatukogusse komplekteerima juba 1919.a. alates ka Esto- nica't ja mõningal määral ka Baltica't, kasutades siinjuures Eesti Vabariigi saatkondade abi välismaal. Eriti kasulik oli Riigiraamatukogule koostöö O.Kallasega, kes ilmselt

lootis Riigiraamatukogust vahendajat väliskirjanduse hankimisel ka Eesti Rahva Muuseumi arhiiviraamatukogule ja Tartu ülikooli raamatukogule. Ka teised välissaatkonnad, samuti kodumaised asutused nägid Riigiraamatukogus muu hulgas vahendajat trükiste saatmisel teistsuguse spetsiaalsusega raamatukogudele. Otseselt nägid Riigiraamatukogus koordineerivat keskust Eesti suuremate raamatukogudega väljaandeid vahetavad välisriikide raamatukogud ja asutused.

Kuna koordineerimistöö oli reglementeerimata, olenes see suuresti Riigiraamatukogu juhataja võimeist ja huvidest. 1924. a. tekkis sellel pinnal tõsine arusaamatus Tartu ülikooli raamatukogu ja Riigiraamatukogu vahel.

Olgugi et Riigiraamatukogu fond oli tunduvalt väiksem Eesti suuremate teadusraamatukogude omadest, sisaldas see ometi asjatundlikult valitud kaasaegset Euroopa riikide ja ameerika kirjandust õigus-, majandus-, ühiskonna-, ajaloo- ja teistelt teadusaladelt.

Juba 1920. aastate algul oli tekkinud ühiskonnas vajadus avada Riigiraamatukogu märksa laiemale kasutajaskonnale - kõigile vabariigi teadus- ja kultuuritöötajatele.

1927. aastast alates võisid Riigiraamatukogu lugejaiks olla raamatukogu direktori loal ka eraisikud, kuid sellega probleem ei lahenenud.

1938. a. jõustunud Riigiraamatukogu seadusega anti Riigiraamatukogule uusi funktsioone, mis pidid täitma olulisi lünki meie kultuurielus. Riigiraamatukogu ülesandeks jäi nüüdsest vabariigi suuremate teadusraamatukogude töö koordineerimine, samuti laienes raamatukogu lugejaskond.

EESTIKEELSE KIRJANDUSE JA ESTICA KOMPLEKTEERIMINE

H.Kase

Kodanliku Eesti valitsus võttis ülikooli Saksa okupatsioonivõimudelt üle 1. detsembril 1918. Seoses rahvusülikooli loomisega sai uued suunad ja ülesanded endale ka ülikooli raamatukogu.

Sellest ajast hakati siin teadlikult ja järjekindlalt komplekteerima eestikeelset ja Eestit puudutavat muukeelset kirjandust - Estica't. Tsaariaegse ülikooli raamatukogus leidus eestikeelseid raamatuid vähesel määral, mõnevõrra rohkem Estica't.

Juba enne fondide reevakueerimist olid raamatukogutöötajad nõutanud kohaliku kirjanduse sundeksemlare. Esimene raamatupakk (125 trükist) saadi 1918.a. oktoobris Saksa okupatsioonivõimude pressiosakonnalt. 1918.a. trükiseadus võimaldas ülikooli raamatukogul saada Siseministeeriumi trükiasjade osakonna vahendusel tasuta eksemlare Eesti trükitoodangust. Esimene saadeti (655 eks.) jõudis kohale 1919.a. oktoobris, järgmine (1274 eks., s.h. pisitrükised) - 1920.a. veebruaris.

Edaspidised saadetisedki olid ebaregulaarsed, neis esines lünki, eriti ajalehtede ja ajakirjade komplektides. Puuduvate eksemplaride kohta tuli raamatukogul saata järelepärimisi trükiasjade osakonnale, kää Tallinnas läbirääkimistel. Tulemusrikkam oli pöördumine otse ajalehtede ja ajakirjade toimetuste ning kirjastuste poole.

Uus trükiseadus aprillist 1923 määras suurematele raamatukogudele, s.h. Tartu ülikooli raamatukogule kaks sundeksemlari igast Eestis ilmunud trükisest. Nüüdsest muu-

tus sundeksemplaride saamine regulaarsemaks, kuid ikkagi tuli raamatukogul küllalt sageli nõutada puudujäänud trükiseid. Taotleti eksemplare ka konfiskeeritud ja arestitud, samuti väiksetiraažilistest väljaannetest, mis sundeksemp-lari alla ei kuulunud. Haridusministeeriumi kaudu paluti koolide ja ringide almanahhe, õpilas- ja noorteajakirju. Eriti aktiivselt nõuti kõiki ilmunud trükiseid 1924. aastast, kui hakati koostama "Eesti raamatute üldnimestikku". Nii suutis ülikooli raamatukogu uut kirjandust hankida pidevalt trükiste ilmunist jälgides ja nõudekirju saates.

Üllatus tuli aprillis 1938, kui jõustus uus trükiseadus, mis jättis sundeksemp-lari saamise õiguse ainult Riigiraamatukogule. F.Puksoo koostas Siseministeeriumile esitamiseks hoolikalt põhjendatud taotluse sundeksemp-lari saamise õiguse taastamiseks, kuid ülikooli valitsus jättis selle taotluse saatmata.

11. mail 1938 toimus Tallinnas äsjaloodud Teaduslike Raamatukogude Nõukogu koosolek, kus otsustati paluda maks-va trükiseaduse muutmist sundeksemp-laride osas. 5. augustil 1938 ilmuski uus seadus, mille alusel ülikooli raamatukogu hakkas saama ühe sundeksemp-lari. Vahepeal (aprill-august 1938) saamata jäänud trükiseid hangiti osalt kirjastustelt ja väljaandjatelt tasuta, osalt osteti. F.Puksoo oli läkitanud kirjad 16 suuremale kirjastusele, paludes neid saata ülikooli raamatukogule kaks tasuta eksemplari oma väljaannetest.

Sundeksemp-lariga paralleelselt püüdis ülikooli raamatukogu hankida eestikeelset kirjandust ka välisriikidest. Vahetuse teel saadi trükiseid USA-st, Nõukogude Liidust ja mujaltki.

Eesti konsulaadi kaudu New Yorgis küsis raamatukogu USA-s ilmunud eestikeelset kirjandust juba 1920.a. Huvitatud oldi ajalehtedest "Ameerika Teekäija", "Ameerika Eestlane", "Uus Ilm". Sidemed loodi ka sealsete eestlastega. Näiteks abistas ülikooli raamatukogu Estica täiendamisel Peeter Speek Kongressi Raamatukogust. Vastu saadeti uuema eestikeelse kirjanduse dubletteksemplare.

Nõukogude Venemaal ilmunud eestikeelset kirjandust hakkis F.Puksoo juba oma esimese komandeeringu ajal Petrogradis 1920.a. aprillis. 1924.a. saadeti kirju Eesti Kirjastuste Ühisusele, ajalehe "Edasi" toimetusele, Eesti Kirjastuste Kooperatiivile, kirjastusele "Külvaja", Keskkirjastuse raamatulaole jt. asutustele Leningradis palvega saata raamatuid, ajakirju, ajalehti. Paluti ka ilmunud kirjanduse nimestikke. Vahetus jõustus 1924.a. Vastu saadeti Eestis ilmunud kirjandust ja Tartu ülikooli toimetisi. Kirjanduse saatmine Leningradist toimus Eesti konsulaadi vahendusel.

Eestikeelse kirjanduse ja Estica fondi täiendamiseks nii uue kui ka vanema kirjandusega kasutati kõiki võimalusi. Kirjandust hangiti Tallinna, Tartu, Riia, Kaunase jt. raamatukauplustelt ja kirjastustelt, osteti eraisikutelt. Palju väärtuslikku Estica kirjandust saadi tegutsemise lõpetanud saksa seltside raamatukogudest ja emigreerunud sakslaste erakogudest. Seejuures hoiti sidet ja koordineeriti oma tööd teiste Eesti suuremate raamatukogudega.

Raamatukogu töötajate (F.Puksoo, L.Lao-Metslang, O.Frey-muth) aktiivse ning järjekindla asjaajamisega suudeti kahekümne aasta vältel rikastada ülikooli raamatukogu eestikeelse kirjanduse ja Estica fonde väärtuslike raamatutega, täiendada ajakirjade ja ajalehtede komplekte.

TARTU ÜLIKOOLI VÄLJAANNETE
VAHETAMINE VÄLISMAA TEADUSASUTUSTEGA

L.Alver

Esimese maailmasõjaga katkenud vahetussuhete taastamiseks tehti esimene katse 1918. aastal. Vahetusettepanekuga pöörduti 245 asutuse poole. Valitseva poliitilise olukorra tõttu vahetussuhteid elustada ei õnnestunud.

Ettevalmistusi vahetussuhete taastamiseks alustati uuesti 1920.a. Ülikooli nõukogu poolt kinnitatud nimekirja alusel saadeti 1921 ilmuma hakanud "Eesti Vabariigi Tartu ülikooli Toimetusi" - "Acta et commentationes Universitatis Tartuensis" (edaspidi "Acta") 330 välismaa teadusasutusele. Neist 166-ga varasem side puudus.

Valdavas osas olid adressaatideks ülikoolid (Cambridge'i, Oxfordi, Cornelli, Chicago jpt.). "Acta'sid" saadeti ka teaduste akadeemiatele (Pariisi TA, New Yorgi TA jt.) ja muudele teadusasutustele (Briti Muuseum, Kongressi Raamatukogu).

"Acta'd" äratasid huvi ja vastu hakkas peagi saabuma nii jätkväljaandeid (Suomen Tiedeakateemian Toimituksia, Smithsonian Miscellaneaeneons Collections) kui ka ajakirju (Journal of Hellenic Studies, L'Europa Orientale).

Mitmed välisasutused pöördusid ise Tartu ülikooli raamatukogu poole ettepanekuga vahetussuhete taastamiseks (Carnegie Instituut USA-s, Göttingeni ÜR jt.) Paljud olid nõus saatma oma väljaannete varasemaid aastakäike. Näiteks saatis Lane'i Meditsiiniraamatukogu Kaliforniast ajakirja

"Journal of the American Medical Association", Vol. 1-81 aastatest 1883-1923.

Rahvusvaheliste referaatajakirjade "Quarterly Cumulative Index Medicus" ja "Chemisches Zentralblatt" toimetused soovisid saada regulaarselt "Acta" A-seeriat (Mathematica, physica, medica) indekseerimiseks teiste teadusväljaannete hulgas.

Pidevat abi kirjanduse hankimisel Inglismaalt osutas O.Kallas. Tema kaastööl sõlmiti vahetuskokkulepped mitmete sealsete ülikoolide raamatukogudega (Leeds'i, Hulli, Edinburgh'i jt.).

Kirjanduse hankimisel USA-st konsulteeriti P. Speekiga Kongressi Raamatukogust ja peakonsul V.Muttiga, kellest esimene soovitas vahetusasutusi, teine abistas kirjanduse ostmise küsimustes.

Raskusi oli vahetussuhete uuendamisel Prantsusmaa ülikoolidega, kellest 16-ga olid enne sõda tihedad sidemed. Saadetud "Acta" vihikutele reageerisid omapoolsete saadetistega vaid Pariisi ja Lyoni ülikoolid. Vahetus elavnes alles 30-ndate aastate keskel.

Paljud Saksamaa ülikoolide raamatukogud (Jena, Kieli, Königsbergi jt.) vastasid koheselt vahetusettepanekutele.

Erilist huvi Tartu ülikooli väljaannete vastu tundsid need asutused, kus tegeldi Baltimaade uurimisega (Greifswaldi ülikooli Soome Instituut Saksamaal, Budapesti ülikool jt.).

1931.a. mais tegi raamatukogu, kuna oli järele veel "Acta'de" varasemaid aastakäike (kokku 28 000 eks.), ligi 100 uuele välisasutusele vahetusettepaneku. 50 neist olid nõus. Eitavalt reageerinud asutused tõid põhjuseks oma väljaannete puudumise, raske finantsolukorra jm.

1938.a. hakkas raamatukogu korrigeerima seniseid välisvahetussuhteid. Vahetus lõpetati umbes 100 partneriga, kes polnud publikatsioone vastu saanud.

Vahetuspartnerite arv

	1921	1922	1923	1924	1925	1930	1932/ 33	1934/ 35	1937/ 38	1939/ 40
Kokku	134	163	192	258	306	331	394	504	630	452
neist:										
Inglismaa	12	8	11	13	18	18	20	30	38	29
Saksamaa	23	21	27	38	36	44	54	66	73	65
USA	13	32	36	45	58	60	68	77	109	56

Edukalt arenes Tartu Ülikooli raamatukogul vahetus Saksa-
maa, Inglismaa ja Ameerika teadusasutustega. Juba 1920-ndate
aastate keskel õnnestus luua vahetussuhted ka Austraalias,
Lõuna-Ameerikas, Aafrikas.

Välisvahetuse organiseerimisel esines mitmesuguseid prob-
leeme kogu vaadeldaval perioodil.

Rakendati erinevat vahetusekvivalenti. Üldiselt vahetati
vastavalt võimalustele, täpsemat arvestust saadud-saadetud
trükiste hulga kohta ei peetud. Osa asutusi rakendas aga
rahalist ekvivalenti (Chicago Ülikooli raamatukogu) teiste
sooviks oli vahetada eksemplar eksemplari vastu (Iane'i
Meditiiniraamatukogu USA-s, Saksa Teaduste Abistamise Ühing
jpt.).

Arusaamatusi "Acta'de" levitamisel tekkis raamatukogul
mitme Eesti saatkonnaga välisriikides (Poolas, Prantsusmaal,
Itaalias). Saatkondadele vahetussuhete laiendamiseks saa-
detud eksemplarid olid seisma jäänud, sest nende jaotamine
polnud eelnevalt kooskõlastatud.

Takistuseks olid ka bürokraatlikud tollimäärused, mis la-
henesid lõplikult alles 1936. aastal.

"Acta'de" ja ülikooli teiste publikatsioonide vastu saa-
dud jätkväljaanded ja ajakirjad olid tõhusaks abiks raama-
tukogu fondide täiendamisel väliskirjandusega, eriti majan-
duskriisi aastatel.

Vahetuse teel jõudsid Tartu Ülikooli "Acta'des" avalda-
tud teadusliku uurimistöö tulemused kolleegideni välismaal.

DISSERTATSIOONIDE KOMPLEKTEERIMINE

T.Sade

1918.aastaks oli Tartu ülikooli raamatukogul umb.229000 eksemplari suurune dissertatsioonide kogu, mis trükitud väitekirjade kõrval sisaldas ka muid akadeemilisi trükiseid (teese, programme, kõnesid jm.). Esimesed väitekirjad kodanlikus Tartu ülikoolis kaitsti 1920.a. Need olid enamasti käsikirjalised, ilma trükitud kokkuvõttega, mistõttu nende vahetust ei saanud korraldada. Raamatukogu juhtis sellele 1924.a. ülikooli valitsuse tähelepanu. Olukord ei muutunud. Et tagada väitekirjade ja nende kokkuvõtete (tänapäeva mõistes võiks neid võrrelda autoreferaatidega) laekumine raamatukokku säilitamiseks ja vahetuseks, moodustati 1928. a. komisjon. Viimase ettepanekul ülikooli valitsus kohustas 1929.a. dekaane ja doktorante andma raamatukogule trükitud habilitatsioon- ja väitekirjadest 350 eks., trükkimata väitekirjadest 2 eksemplari koos muukeelse kokkuvõttega (350 eks.). Ülikooli arhiivist anti raamatukogule üle kõik seni seal säilitatud käsikirjalised doktori- ja magistriväitekirjad, auhinna-, diplomi- ja habilitatsioonitõdd.

Sõja tõttu katkenud vahetussuhete taastamiseks tehti katseid juba 1920.a. Tulemuseks saabusid saadetised endiselt vahetuspartneritelt Leipzigi, Hamburgi, Berliini, Berni, Tübingeni ülikoolidest. 1921.a. tegid omalt poolt vahetusettepaneku Göttingeni ülikooli raamatukogu ja USA-st Kongressi Raamatukogu.

Sidemete uuendamise aluseks välismaa asutustega sai 1921. a. "Toimetiste" ilmumahakkamine. Tihedamad sidemed kujunesid Lääne-Euroopa, eelkõige Saksamaa ülikoolidega (Hamburg, Göttingen, Berliin, Tübingen, Breslau). Vahetuspartnerite hulgas olid enamuses universaalse profiiliga ülikoolid, oli ka selliseid, kes soovisid dissertatsioonide oma profiilile vastavalt erialadelt. Lisaks jooksva aasta dissertatsioonidele ja ametlikele publikatsioonidele küsiti vahetuseks ka neid, mis puudusid kogus alates 1913. a. Tartus kaitstud väitekirjadest (123 doktoritööd aastatest 1920-40) üksi vahetuseks ei piisanud, välismaa ülikoolide dissertatsioonide vahetati meelsasti ka "Acta'de" vastu.

Kaasabi dissertatsioonide ja akadeemiliste trükiste hankimisel Tartu ülikooli raamatukogule osutasid Eesti saatkonnad välismaal, kes pidasid läbirääkimisi kohalike asutustega. Kõige tihedam kirjavahetus kujunes raamatukogul O. Kallasega, kes aitas luua otsesidemeid algul Soomes, hiljem Inglismaal ja Hollandis. Raskusi oli dissertatsioonide saamisega Prantsusmaalt, sest trükikulude tõusu tõttu oli seal väitekirjade trükkimist 1920. aastate algul kõvasti piiratud.

1930. aastaks olid raamatukogul vahetussuhted stabiliseerunud. Vahetusse lülitusid kõrgkoolide raamatukogud Torontost, Chicagost, Lundist, Danzigist, Madridist, Debrecenist jm. Kõrgpunkt dissertatsioonide saamisel oli 30-ndate aastate keskel (üle 6000 eksemplari aastas).

1939. a. tegi Tartu ülikooli raamatukogu omapoolseid ettepanekuid dissertatsioonide vahetamiseks uutele asutustele ja samuti vanadele vahetuspartneritele, kellelt senini dissertatsioonide polnud saadud (Granz, Innsbruck jt. ülikoolid).

Suur huvi Tartu dissertatsioonide vastu välismaal oli tingitud õppejõudude teadustöö kõrge tasemest, samuti asjaolust, et väitekirjade kokkuvõtted olid võorkeeles. Eriti nõutavat R. Willemsi "Zur Anthropologie der Esten" (ilm. 1926. a.) kokkuvõtet näiteks telliti Inglismaalt üle 30 eksempla-

ri. Nõutavad olid ka sõja tõttu saabumata jäänud varasemad dissertatsioonid. Need soovid rahuldati dublettide olemasolu korral.

Dissertatsioonid, nende kokkuvõtteid saadeti välismaale koos perioodikaväljaannete ja raamatutega regulaarselt kord aastas. Eritellimused konkreetsele väljaandele täideti koheselt. Trükiste kättetoimetamiseks kasutati rahvusvaheliste vahetusteenistuste, aga ka Eesti saatkondade abi.

Raamatukogu arvestas ka õppejõude (A.Oras, J.Taul jt.) isiklike soove dissertatsioonide tellimiseks välismaalt.

Väitekirju osteti ka raamatukaupmeestelt. Näiteks G.Fockilt Leipzigit, kes võttis müügile mõõduka hinna eest oma klientide nõutud Tartu möödunud sajandi dissertatsioonid. Kirjavahetusest selgub, et vähesel määral muretseti dissertatsioonid veel Leipzigit P.Koehleri antikvariaadist ja Baselist W.A.Mülleri antikvariaadist.

Annetusena oli 1919.a. Riigiraamatukogult ülikooli raamatukogule üle antud 2109 meditsiinialast dissertatsiooni. Tartu ülikooli raamatukogu annetas 1923.a. maavärisemisel hävinud Tokio ülikooli raamatukogule dissertatsioonide dubletteksemplare.

Laialdase sihiteadliku komplekteerimise tulemusena suurenas 1918.-40.a. Tartu ülikooli raamatukogu dissertatsioonide ja akadeemiliste trükiste kogu 81461 eksemplari võrra. Komplekteerides väitekirju kõigilt Tartu ülikoolis viljeldavatelt ja õpetatavatelt teadusaladelt, talletas raamatukogu tolle perioodi teadusliku mõtte saavutusi.

КОМПЛЕКТОВАНИЕ СОВЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Е.Райд

Основными источниками комплектования советской литературы в 1920—40 гг. были книгообмен и покупки. Отдельные издания поступили в библиотеку в качестве даров.

Развитию книгообмена способствовало издание в 1921 г., после четырехлетнего перерыва, "Ученых записок" Тартуского университета. За год до этого библиотека начала работу по возобновлению прерванных войной связей. Был составлен список партнеров по обмену, в который вошли 10 учреждений Советской России (библиотеки АН в Петрограде и Румянцевского музея в Москве, университетов Москвы, Петрограда, Томска, Казани, Саратова, Ярославля, Одессы). Обмен с ними велся и до революции. После двукратного обсуждения, в апреле 1921 г. библиотечная комиссия утвердила список. В том же году публикации университета были высланы партнерам. Неизвестно, дошли ли посылки до адресатов, так как ответов библиотека не получила.

Руководство библиотеки старалось использовать всевозможные каналы, официальные и личные, для установления обмена. В 1922 г. директор библиотеки Ф.Пуксоо обращался с просьбой о содействии к директору Петроградского педагогического института, воспитаннику Тартуского университета, в Представительство Советской России в Таллине и в Совет по делам высших учебных заведений при НК просвещения РСФСР. Последний начал переговоры с соответствующими учреждениями. Ответ был положительным. Так, благодаря усилиям библиотеки, в 1923 г. начался книгообмен с четырьмя советскими учреждениями (Российская Академия истории материальной культуры в Петрограде, Биологический НИИ при Пермском университете, Киевский институт народного хозяйства и Музей Грузии). Число партнеров увеличивалось с каждым годом. С середины 20-х годов стали поступать многочисленные предложения об обмене от научных учреждений и университетов через Всесоюзное общество культурной связи с заграницей (ВООКС основано в 1925 г.). К 1927 г. насчитывалось уже 24 партнера по обмену. Возрастал

интерес к научным публикациям Тартуского университета. Об этом говорилось в письмах из библиотеки Московского университета, АН в Ленинграде, Химико-технологического института в Харькове и др. Со своей стороны и ученые Тартуского университета были заинтересованы в советской научной литературе.

В 1931-32 гг. библиотека провела большую работу по расширению сети партнеров по обмену. К этой работе были привлечены факультеты и кафедры университета. Ученые университета называли более десяти учреждений в СССР, в изданиях которых они были заинтересованы. Главным образом это были научные институты и общества (Всесоюзный НИИ древесины, Антропологический институт при МГУ, Русское физико-химическое общество и др.), составлявшие в середине 30-х годов около половины от общего количества партнеров по обмену. А их насчитывалось в 1937 г. уже пятьдесят. Книгообмен использовался и как источник докомплектования. В 30-е годы вслалась интенсивная переписка с партнерами, уточнялись профили комплектования. В ЦТИА ЭССР содержится множество писем с просьбами выслать недостающие номера продолжающихся изданий. Именно они и составляли основную часть получаемой по обмену литературы.

Другим источником комплектования советской литературы были книжные магазины. Первые книги были заказаны в московском магазине "Задруга" (позднее "Колос") через Эстонское посольство в 1923 г. Тогда же библиотека начала заказывать литературу через уполномоченного Петроградского отделения Госиздата в Таллине. В 1928-29 гг. все операции по продаже книг производились акционерным обществом "Международная книга" через аппарат Торгового представительства. В обоих случаях библиотека имела возможность заказывать книги всех издательств, в том числе и дореволюционные. Можно было выписывать журналы и газеты. Заказчикам высылались сводные каталоги и ежемесячные бюллетени. Библиотека заказывала литературу по рекомендациям преподавателей в соответствии с потребностями факультетов. Кроме монографий, заказывались периодические и справочные издания. Объем присылаемых книжных партий колебался от 2-3 изданий до нескольких десятков, обычно по 10-15 книг или журналов. Незначительное количество со-

ветских книг было получено через книжные магазины Тарту ("Книга"), Таллина ("Букинист"), Риги (Walters & Rapa).

Некоторые советские издания были подарены библиотеке. Первые дары поступили в 1920 г. от Петросовета и от московского профессора П.П.Лазарева. Профессор А.И.Яроцкий, проработавший в Тартуском университете 15 лет, подарил библиотеке 32 экземпляра своих работ, изданных с 1918 г. Полномочный представитель СССР в Эстонии Ф.Ф.Раскольников подарил два тома "Литературной энциклопедии".

Так, в результате активной целенаправленной работы библиотеки, было получено значительное количество советской литературы. Большую часть ее составляли периодические и продолжающиеся издания университетов, академий наук (СССР, Украины, Белоруссии), академических институтов, крупных библиотек. Были получены и такие фундаментальные справочные издания как "Литературная энциклопедия", многие тома ВСЭ, "Энциклопедический словарь Русского библиографического института" и мн. др.

DUBLETTIDE VAHETAMINE

S.Reinola

Tartu ülikooli evakueerimise ja reevakueerimise vahelisel perioodil (1918-1920) raamatukokku annetuste ja ostude teel kogutud kirjanduse võrdlemisel reevakueeritud kirjandusega selgus hulk dublette, mis lisandusid juba tsaariajal tekkinud dublettide kogule.

1920 ulatus dublettide arv 20 000 köiteni, 1922 - 35000 köiteni. Dublettide kogus domineeris 18. ja 19. saj. kirjandus. Kogu täienes pidevalt, aga eriti suures ulatuses Saksa-maale ümberasujate annetatud kirjanduse arvel.

1920. aastate algul oli mitmel korral pöördutud ülikooli raamatukogu poole sooviga vahetada dublette (Leipzigi ÜR), kuid ettepanekud tuli tagasi lükata dublettide trükikataloogi puudumise tõttu. Tööd dublettide koguga raskendasid eba-rahuldavad hoiutingimused (hoiti osalt kastides).

Dublettide kogu korrastamise ja kataloogimise järel ilmus 1926 E.Vigeli koostatud "Dublettide nimestik", registreerides 35000 köidet (ligi 5750 nimetust). Kataloogi täiendati pidevalt, 1940. aastaks hõlmasid käsikirjalised täiendused ligi 3800 nimetust. Dublettide kataloogi saadeti 25 riigi 154-le raamatukogule ja 15-le Eesti saatkonnale välismaal, vahetussuhted kujunesid aga ainult osaga neist.

Raamatukogu määruste põhjal kuulus dublettide vahetamisel eelisõigus Eesti raamatukogudele ja arhiividele. Kõige arvestatavamaks partneriks oli Riigiraamatukogu, kellega alustati vahetust juba 1921.a. Aastail 1926-35 vahetussuhete aktiivsus langes, sest suurem tähelepanu oli pööratud välisvahetusele. Nii pakkumiste kui soovide osas olid ülekaalus Baltica dubletid.

Välismaa raamatukogudest said vahetussuhted Soome raamatukogudega alguse 1920, dublette vahetati Turu ja Helsingi ÜR-ga ja Soome Kirjanduse Seltsi raamatukoguga. Vahetust raskendas asjaolu, et Turu ÜR-l puudus dublettide nimekiri. Vahetades dublette, täiendas Tartu Ülikooli raamatukogu oma fonde valdavalt soomekeelsete raamatute ja soome ning rootsi uuemate jätkväljaannetega.

Ülikooli raamatukogu kavatses dublettide vahetamise teel komplekteerida ka uuemat inglisekeelset teaduskirjandust. Et aga Inglismaa raamatukogud oli komplekteeritud põhiliselt ühes eksemplaris, siis kujunes vahetus eeldatavast väiksemaks.

Dublettide kataloogi levitamisel ja vahetussuhete organiseerimisel olid suured teened O.Kallasel, Eesti saadikul Londonis 1927-1934. Aastal 1927 sõlmiti vahetussuhted Londoni, Birminghami ja Leedsi ÜR-ga, Londoni ülikooli Orientalistika teaduskonna raamatukoguga, Oxfordi (Bodley) ÜR-ga ja Londoni Loodusteaduste Muuseumiga, kust saadi peamiselt venekeelsete dublettide vastu uuemat võõrkeelset kirjandust majanduse, loodusteaduse, arstiteadust jt. aladelt, ka ülikoolide endi väljaandeid.

USA-s toimus 1925. aastast dublettide vahetus Illinoisi ülikooli ja Stanfordi ÜR-ga, Kongressi Raamatukoguga ja New Yorgi Avaliku Raamatukoguga. USA raamatukogud huvitusid eeskätt vene ajakirjadest ja jätkväljaannetest, andes vastu uuemat inglisekeelset kirjandust meditsiini, loodusteaduste jt. aladelt.

Saksamaal organiseeris vahetust Saksa Teaduste Abistamise Ühingu Raamatukogu, kelle vahendusel komplekteeriti alates 1930. aastast uuemat saksakeelset kirjandust Breslau, Kieli ja Königsbergi ÜR-de baasil. Vahetussuhted kujunesid ka Lübecki Hansa Ajaloo Ühingu ja Leipzigi ÜR-ga.

Praha Slaavi raamatukoguga alustati dublettide vahetust 1927. Vahetus võimaldas komplekteerida peamiselt filoloog- ja ajalooalast kirjandust ja sõnaraamatuid. Vastu saadeti vene- ja tšehhikeelseid dublette.

Poola Lvovi Rahvuslikust Instituudist (vahetus algas 1936) saadi põhiliselt poolakeelseid ajaloo-, kirjandusteaduse- ja pedagoogikaalaseid trükiseid.

Rahvaste Liidu Rahvusvaheline Tööbüroo Genfis alustas kirjavahetust dublettide vahetamise asjus 1938, kuid kirjavahetuse põhjal ei selgu, kas vahetus toimus.

Kõige ulatuslikum dublettide vahetamine kujunes ülikooli raamatukogul Eesti Riigiraamatukoguga, Soome ja Saksamaa raamatukogudega. Dublettide kogu põhjal komplekteeritav kirjandus oli 20. saj. võõrkeelne teaduskirjandus. Tartu ülikooli raamatukogust sooviti enamasti venekeelset kirjandust, eriti jätkväljaandeid ja ajakirju, kuid ka vanemaid Baltica dublette. Vahetussuhete initsiatiiv oli vastrajatud ülikoolide raamatukogude puhul nendepoolne, vanemate raamatukogude puhul meepoolne. Huvi Tartu ülikooli raamatukogu dublettide vastu näitab asjaolu, et mitmel korral käidi kohal tutvumas dublettide koguga (Turu, Birminghami ja Stanfordi ülikoolidest). Dublettide vahetamise kõige intensiivsemateks aastateks vaadeldaval perioodil olid 1927-32.

LUGEJATEENINDUS

V.Konsin

Õppetöö kodanlikus rahvusülikoolis algas 6.oktoobril 1919. Raamatukogu oli avatud aga juba suvel ülikooli juures toimuvatest keskkooliõpetajate suvekursustest osavõtjaile. Teeravalt andis end tunda õppe- ja teadustööks vajaliku kirjanduse puudumine. Olid ju raamatukogu varad sõjachu kartuses viidud 1915.-17.a. Venemaale. Olukord normaliseerus 1921. a. raamatuvarade reevakueerimisega.

Teavet raamatukogu kasutamise võimaluste kohta said üliõpilased ja õppejõud loengukavadest, mis ilmusid 1919. aastast igal semestril, samuti "Üliõpilase käsiraamatust". Esialgu oli raamatukogu lugejatele avatud argipäeviti vaid mõni tund (k. 12-15). 1922.a. lahtioleku aega pikendati (k. 9-15, 17-20).

1920. aastatel oli lugejate kasutuses vaid üks lugemisruum, samas sai raamatuid ka laenata kojuviimiseks. Juurde- ja ümberehituse valmimisel sai raamatukogu 1930.a. 60-kohalise lugemissaali, 10-kohalise ajakirjade ja ajalehtede lugemisruumi, 2 tööruumi õppejõududele 10 kohaga, abonemendi- ja kataloogiruumi. Avariilitele pandi välja teatmekirjandus ja kõik uued ajakirjad. Lugejate töötingimused raamatukogus paranesid tunduvalt.

Vajalike teoste leidmiseks olid lugejatele kasutada käsikogu, eestikeelse kirjanduse ja Estica-kogu sõnastikkataloogid, vanema kirjanduse (arhiivkogu) süstemaatiline kataloog ja ajakirjade nimestik. Alfabeetiline üldkataloog ja dissertatsioonide kataloog olid koostatud sedelitel ja neid üliõpilastel iseseisvalt kasutada ei lubatud. Vajadusel tuli pöörduda raamatukogu töötaja poole.

Raamatukogu kasutamist reguleerisid 1919., 1921., (ajutised) ja 1932.a. määrused.

Lugemissaalide kasutamine oli kõikidele lugejatele tasuta, kirjanduse koju seamiseks pidid lugejad väljastpoolt

ülikooli maksmata 1 kr. nädalas e. 5 kr. semestris. Raamatukokku sisenemisel aga sealt lahkumisel lugejaid ei kontrollitud. Lugemissaali külastajad olid aga kohustatud end registreerima lugemissaali töötaja juures. Õppejõududel oli lubatud käia ka hoidlas. Raamatute kaotsiminekut peaaegu ei esinenud.

Ilukirjandust laenutati ka ju vaid filoloogiaüliõpilastele, teistele - raamatukogu juhataja loal. Kehtiv kord tekitas pahameelt, mis jõudis "Postimehe" veergudele.

Kuna uuemat eesti kirjandust oli raamatukogus 2 eksemplari, pidi üks eksemplar kasutamiseks alati kohal olema (prof. A.Saareste nõudmine 1927.a.).

Raamatuid laenutati õppejõududele kuni 50 köidet semestri lõpuni, üliõpilastele ja lugejatele väljastpoolt ülikooli kuni 5 köidet 1 kuuks. Raamatuid võis tellida ka posti teel. Riigikohtu liikmed, kes varem kasutasid raamatukogu asutuse juhataja tagatisel, said 1933.a. õiguse kasutada raamatukogu üldistel alustel ülikooli õppejõududega.

Lugejate arv

	1921	1926	1930	1938
Ülikooli õppepersonal	206	276	321	399
Üliõpilased	2471	4651	3474	3227

Küllastajate ja laenutuste arv

	1920	1925	1930	1933	1934	1935	1940
Küllastajaid	1810	13527	13259	<u>16362</u>	15917	14980	9714
neist:							
üliõpilasi	53,6%	77,5%	77,1%	75,4%	74,9%	71,7%	64,4%
õppejõude	28,6%	14,4%	14,5%	13,1%	12,6%	14,0%	15,6%
väljastpoolt							
ülikooli	17,8%	8,1%	8,4%	11,5%	12,5%	14,3%	20,0%
Laenutusi	3897	32282	32316	42938	<u>44133</u>	41733	26768

Kui 1925./26.a. registreeriti 2808 lugemisruumi külastajat, siis pärast uue lugemissaali valmimist kasvas lugemissaali küllastajate arv märkimisväärselt - 1930/31.a. - 4339, 31/32.a. - 6575, kõrgpunkt oli 1936.a. - 15200 külastust. Ka

lugejaid väljastpoolt Tartut käis lugemissaalides, suvekuudel sageli ette küsides, millal raamatukogu avatud on ja kas raamatukogus leidub neile vajaminevat kirjandust. 1939.a. töötas raamatukogus uurijaid Inglismaalt, Saksamaalt ja Ungarist.

1930. aastate lõpust vähenes lugejate ja laenutuste arv. Selle põhjuseks oli üliõpilaste arvu vähenemine, uute instituudiraamatukogude loomine ja raamatukogule määratud krediidid vähendamine, mis kriisiaastatel oluliselt piiras raamatukoguste.

Oluliselt erinev võrreldes tänapäeva raamatukoguga oli olukord õpikute osas. Paljudes distsipliinides õpikud tänapäevases mõistes puudusid. Käsikogus oli igast trükisest (ka õpikust) vaid üks eksemplar. Üliõpilane pidi vajamineva õpiku endale ise ostma või kirjutama ennast raamatukogus järjekorda. Vajalikke õpikuid võis saada ka instituudi raamatukogust, kui neid seal oli.

Tähtajaks tagastamata raamatu puhul saadeti üliõpilastele ja lugejatele väljastpoolt ülikooli meeldetuletus, mille eest tuli maksta esialgu 15 marka, 1930.aastast maksis iga esimehe meeldetuletus raamatu pealt 50 senti (1928.a. oli rahakurss muutunud), teine meeldetuletus juba 1 kr., iga järgmine nädalane viivitus samuti 1 kr. Meeldetuletuste eest saadud summad (30. aastatel 125–600 kr. aastas) läksid raamatukogule uue kirjanduse hankimiseks.

Kui lugeja raamatut kahekordse meeldetuletuse järel tagasi ei toonud, pöördus raamatukogu rektori poole palvega abistada raamatute tagasinõudmisel.

1935.a. hakati ka õppejõududel tagasi nõudma trükiseid, mis oli käes olnud üle kahe aasta. Nii paluti prof. G. Suit-sul 1936.a. tagastada 172 nim. raamatuid ja ajakirju, 1938. a. – 180 nimetust; prof. J. Markil 1937.a. – 200 nim. raamatuid ja ajakirju, 1938.a. 219 nim. Enamasti oli tulemuseks vaid tagastamistähtaja pikendamine ja uute raamatute juurdesaamine.

Kuigi raamatukogu määrused, mis olid osaliselt isegi karmid, ei rahuldanud sugugi kõiki lugejaid, suhtuti raamatukogusse austuse ja lugupidamisega, ta kujunes paljudele meelispaiaks, nagu meenutavad nende aastate lugejad.

RAAMATUKOGUDEVAHELINE LAENUTUS

K.Kahu

1919.a. taasavatud Tartu ülikooli õppejõud vajasid tihti teaduslikuks tööks materjale, mis siinses raamatukogus puudusid. Sellepärast tuli luua laenutussidemed teiste raamatukogudega, esialgu kodumaal. F.Puksoo püüdis küll juba 1920. a. tellida raamatuid ka Helsingi ülikooli raamatukogust, kuid vastus tuli eitav. 1923.a. olid vastastikused laenutussidemed loodud Soome, Rootsi ja Saksamaa raamatukogudega. Samal ajal jätkasid Tartust raamatute laenamist mitmed välismaa raamatukogud vanade sidemete põhjal (näit. Londoni ÜR tellis 1922.a. 80 dissertatsiooni).

Aastast aastasse raamatukogudevahelise laenutuse (RVL) sidemed laienesid ja tihenesid. Kui 1925/26. õ/a. saadi 112 eks. (sh. 4 käsikirja) ja saadeti 61 (sh. 2 fotot), siis 1938/39.õ/a. saadi juba 304 köidet (sh. 23 käsikirja), saadeti 218 köidet (sh. 3 käsikirja). Edasi algas langus, sest järgmisel aastal puhkenud Teine maailmasõda mõjutas negatiivselt postiteenistust ja RVL sidemeid. Eesti piires jäi laenutus stabiilseks.

Kirjavahetusega vastastikuse laenutamise asjus tegeles algul F.Puksoo ise. Tellitud raamatud saadeti teele kas teisel-kolmandal või koguni tellimuse saabumise päeval. Laenutati ja ka laenati raamatuid (kaasa arvatud rariteetid), perioodikaväljaandeid, dissertatsioonid, käsikirju ja fotosid.

Kõige tihedamad RVL sidemed kujunesid Saksamaa raamatukogudega, eriti Leipzigi ülikooli raamatukoguga ja Preisi Riigiraamatukoguga Berliinis. Peale Leipzigi ja Berliini loodi RVL sidemed ka Bremeni, Frankfurdi, Hamburgi, Halle, Königsbergi, Müncheni jt. raamatukogudega. Sageli pöördus Tartu ülikooli raamatukogu ka Soome ja Rootsi raamatukogude poole. Nii saadi aastail 1923-40 Leipzigi ÜR-lt laenuks 632, Preisi RR-lt 153 ja Helsingi ÜR-lt 205 köidet. Nendele järgnevad Stockholmi Kuninglik Raamatukogu 73 ja Uppsala ÜR 60 köitega.

Suheldi veel Taani, Norra, Tšehhoslovakkia, Inglismaa (Londoni Kolledži Raamatukogu, Bristolis ÜR, Birminghamis ÜR), Prantsusmaa (Lyonis ÜR), Šveitsi, Austria, Ungari, Hollandi, Itaalia (Rooma Ameerika Akadeemia) ja USA (Chicago Field Museum) raamatukogudega.

Ülikooli raamatukogu laenas enamasti väljaandeid ajaloo, majanduse, õiguse, meditsiini, loodusteaduste ja matemaatika alalt. Sadedamini tellis ta saksakeelset kirjandust, ka soome- ja venekeelseid trükiseid (Helsingist), samuti inglise-, prantsuse- ja ladinakeelseid väljaandeid.

Ülikooli raamatukogu omalt poolt laenutas kõige rohkem kirjandust Riia Riigiraamatukogule (106 korral 285 köidet) ja Leipzigi ÜR-le (72 korral 256 köidet). Peale selle veel Kaunase, Helsingi ja Vilniuse ülikooli raamatukogudele. Nagu näeme, oli vastastikune laenutus kõige tihedam Leipzigi ÜR-ga.

Kirjandus, mida Tartu ülikooli raamatukogult laenuks sooviti, oli kõige mitmekesisema temaatikaga. Sageli küsisid Saksamaa, Soome jt. raamatukogud Tartust venekeelset ja Vennemaa kohta käivat kirjandust, käsikirju.

Suhteliselt tagasihoidlikeks jäid sidemed NSV Liidu raamatukogudega. Kirjanduse saamiseks Leningradi Avalikust Raamatukogust pöördus Eesti Vabariiki valitsus 1925.a. NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu poole. Alles 1927. aastast saadi Leningradist siiski paarkümmend raamatut laenata.

Eesti raamatukogude suhtes oli ülikooli raamatukogu kaalukalt laenutaja rollis. Kirjandust saadeti Riigiraamatukogule ja Tallinna Linna Keskraamatukogule, Eestimaa Kirjanduse Ühingule ja paljudele teistele, sealhulgas ka kooli-raamatukogudele.

Ka üksikisikud kasutasid võimalust laenata kirjandust posti teel (kauglaenutus). Nii said vajalikke raamatuid kirjanik E.Enno, koolidirektorid H.Roos, T.Koik jt.

RVL suhted vaadeldaval perioodil näitavad ühelt poolt Tartu ülikooli raamatukogu initsiatiivi ülikooli teadustööks vajaliku kirjanduse hankimisel, teiselt poolt aga teda kui arvestatavat laenutuspartnerit maailma raamatukogude hulgas.

TEATMEBIBLIOGRAAFIATÖÖ

I.Ööpik

Ülevaate Tartu ülikooli raamatukogu bibliograafiaalase töö kohta aastatel 1920-1940 saab teha ainult säilinud kirjavahetuse põhjal, suulisi päringuid sel perioodil ei registreeritud. Esimesed kirjad, mis puudutavad bibliograafiatööd, pärinevad 1920.a. lõpust.

Päringud, millega pöörduiti Tartu ülikooli raamatukogu poole, olid väga erinevat laadi: sooviti saada nimestikke mitmetel teemadel, täpsustada fakte, kontrollida bibliograafilisi andmeid, kindlaks teha raamatute leidumust raamatukogus, saada koopiald trükistest või fotodest. Ülikooli raamatukogu andis kirjalikke teadiseid asutustele ja eraisikutele nii kodu- kui välismaalt, kusjuures ülekaalukama osa moodustasid välismaised teadusasutused. Sagedamini esitasid päringuid raamatukogud (Deutsche Bücherei, Stockholm Kuninglik Raamatukogu, Preisi Riigiraamatukogu jt.), valdavas osas ülikooliraamatukogud (Helsingi, Turu, Uppsala, Kieli, Gazi, Läti ÜR jt.), samuti arhiivid (Rootsi Riigiarhiiv, Rootsi Kuninglik Sõjaarhiiv, Taani Riigiarhiiv, Määri Maa-arhiiv), ülikoolide juurde kuuluvad instituudid (Müncheni Ülikooli Antropoloogia Instituut, Berliini Ülikooli Hügieeni Instituut, Berliini Ülikooli Ungari Instituut), teaduslikud seltsid (Taani Geograafia Selts) ja raamatukauplused (K.F.Koehleri antikvariaat, A.Lorentzi ja G.E. Stecherti raamatukauplused Leipzigist jt.). Tartu ülikooli raamatukogu tegi lühemat või pikemat aega kaastööd ka mitmetele rahvusvahelistele institutsioonidele nagu Rahvasteliit (väljaanded "Index Bibliographicus", Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Instituut ("Ouvrages Remarquables"), Ida-Euroopa

Instituut ("Ost-Europäische Bibliographie"), samuti osales ta mahukate teatmeteoste koostamisel nagu "European Year Book" ("European Who's Who"), "British Universities Encyclopaedia", "Der Große Brockhaus", "Iso Tiedosanakirja", "The Libraries", "Museums and Art Galleries Year Book" ("The Librarian").

Tartu ülikooli raamatukogu andis andmeid ka mitmete riikide bibliograafiaväljaannete koostamiseks. 1934 saadeti Tokiosse Rahvusvahelise Kultuurisuhete Ühingu palvel Jaapani bibliograafia jaoks eestikeelse kirjanduse nimestik Jaapani kohta (10 nim.), 1938 anti nõusolek Veneetsia Teaduse, Kirjanduse ja Kunsti Instituudile osaleda Veneetsia bibliograafia koostamisel. Ülikooli raamatukogu poole pööruti ka saatkondade kaudu. Näiteks Hiina saatkond soovis 1933 nimestikku sinoloogiasainelise kirjanduse leidumuse kohta Tartu ülikooli raamatukogus, Türgi saatkond 1939 andmeid Eesti tähtsamate raamatukogude kohta.

Vaadeldud ajavahemikus on ülikooli raamatukogu koostanud palju ulatuslikke teemanimestikke ka riigiasutustele Eestis (Eesti Vabariigi Statistika Keskbüroo, Välisministeerium, Riigi Ringhääling, Mõniste Vallavalitsus, Piirimaade Seltsi Petseri Osakond jpt.). 1931 koostati Tallinna Linnaarhiivile nimestik numismaatikaalase kirjanduse kohta (20 nim.), 1934 Sisevete Uurimise Büroole nimestik uuemast kirjandusest veeseaduste kohta, 1940 saadeti Eesti Kirjanduse Seltsile nimestik 1939 Eestis ilmunud draamaloomingust (42 nim.).

Palju pöördus raamatukogu poole personaalbibliograafiate koostajaid. Tartu ülikooli raamatukogu on abistanud A.Schoenhaueri (1921), A.Paré (1931), J.J.Berzeliuse (1933), G. Benda (1935), M.Lermontovi (1938) ja A.Herzeni (1938) bibliograafiate koostamisel. Samuti on Tartu ülikooli raamatukogu andnud andmeid genealoogiate koostajatele, näiteks Wallsteini (1920), Schalieni (1923), Samsoni (1930), Osanni (1933), Esseni (1938) jt. suguvõsade kohta. Suurt huvi tundis de la Gardie arhiivi vastu (7 kirjas), samuti G.v. Kügelgeni maalitud Goethe portree vastu (4 korral).

Paljudes kirjades küsiti raamatute leidumust Tartu ülikooli raamatukogus, et siis soovitud raamatud lasta endale saata või tulla neid kohapeale kasutama. Sellise kirjaga pöördusid raamatukogu poole näiteks üliõpilane E. Hirschfeld Münchenist, professor J.Marcinowski Vilniusest, luuletaja ja koolinõunik E.Enno Haapsalust, raamatukaupmees J. Leoke Viljandist jpt.

Soovi korral saadeti ka koopiaid fotodest ja trükkidest, kusjuures asutustele ja ülikooli kollektiivi liikmetele tehtavad koopiad olid tasuta, samuti kui neile antavad kirjalikud teadisedki.

Uuritud ligi 20-aastase perioodi jooksul raamatukogusse saabunud kirju, mida võib vaadelda kui bibliograafiapärin-
guid, on üle 250 (kõige rohkem 1931.a. - 30 kirja). Kirju saabus 21-st erinevast riigist, kõige rohkem Saksamaalt.

Arhiivimaterjalide varal ilmneb, et suuremale osale kirjadesest vastas juhataja F.Puksoo, O.Freytmuth on paljude saksa-
keelsete kirjavastuste koostaja, V.Aavakivi ja M. Liblik on vastanud inglisekeelsetele kirjadele, E.Vigel prantsuse-
keelsetele, L.Metslang-Lao on koostanud mahukaid eestikeel-
seid kirjandusnimestikke.

Oma iseloomu ja teemaderingi poolest oli Tartu ülikooli raamatukogu bibliograafiatöö aastatel 1918-1940 sarnane tänapäevase teatmebibliograafilise tööga.

RAAMATUNÄITUSED

M.Mets

Tartu ülikooli raamatukogu poolt korraldatud raamatunäitused seondusid suurte kultuurilooliste tähtpäevadega, nagu reformatsiooni 500. aastapäev 1924, K.E.v.Baeri 50. surmaaastapäev 1926, J.W.Goethe 100. surmaaastapäev 1932, Tartu Ülikooli 300. juubel 1932, 1400 a. "Corpus iuris civilis'e" koostamisest 1933. Need näitused eksponeeriti peamiselt ülikooli peahoones.

Suurimaks näituseks raamatukogus oli Tartu ülikooli 300. aastapäevale pühendatud "Tartu ülikool 1632-1932". Oma materjalidele lisaks laenas ÜR puuduvaid dokumente, raamatuid, maale ja fotosid õpetatud Eesti Seltsilt, Riigi Keskarhiivilt, Eesti Riigi Pangalt, Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasiumilt, Tallinna Linna Poeglaste Gümnaasiumilt, Riia Ajaloo ja Koduloo Seltsi raamatukogult ning Uppsala ülikooli raamatukogult. Näitus oli avatud 1.-3. juulini raamatukogu lugemissaalis.

Tartu ülikooli juures tegutsenud ühingute ja seltside jaoks oli ülikooli raamatukogu peamiseks kirjanduse allikaks näituste ettevalmistamisel. Akadeemiline Kirjandusühing laenas raamatuid F.R.Kreutzwaldi, J.W.Jannseni ja L. Koidula ühisenäitusele 1924 ning A.S.Puškini 100. surmaaastapäeva näitusele 1937 (mõlemad "Pallases"), Vene Üliõpilaste Selts soovis kirjandust A.P.Tšehhovi 25. surmaaastapäeva näitusele 1938.a.

Tõhusat koostööd tegi Tartu ülikooli raamatukogu Eesti Riigi Keskarhiiviga laenutades materjale arhivaalide näitusele 1928. ja 1930.a. ("Talurahva olukord 18.-19. sajandil"), 1933.a. ("Eesti rahvuslik ärkamisaeg") jt.

Tallinnasse laenutas ÜR materjale - Tallinna Poeglaste Gümnaasiumile (300.a. juubelinäitusele 1931), Eestimaa Kirjanduse Ühingu (genealoogia näituseks 1933) ja Eesti Ap-teekrite Seltsile (farmaatsiikirjandust 1936).

Üleriigiliste üritustena organiseeriti Eestis 1920., aga sagedamini 1930. aastatel kirjanduse- ja kultuurinädalaid, vaimse kultuuri päevi ja raamatunädalaid, mille eesmärgiks oli kultuuriloomingu laialdane propageerimine ja rahvuskultuuri saavutuste mitmekülgne tutvustamine. Nende ürituste raames toimunud näitustel osales alati ka ülikooli raamatukogu kas korraldajana või kirjanduse laenutajana. Näiteks 1930.a. kirjandusnädalal raamatunäitusele andis ülikooli raamatukogu hulgaliselt teoseid (338 nimetust) eesti raamatu ajaloo alalt. 1934.a. Eesti Vaimse Kultuuri Päevade puhul korraldati ülikoolis kaks suuremat näitust - raamatukogu eestikeelsest teaduslikust ja populaarteaduslikust kirjandusest (1027 eks.), üliõpilasmajas ilukirjandusest (177 raamatut). Viljandisse saadeti 61 köidet "Acta'sid". 1938. a. raamatunädalal laenasid ülikooli raamatukogust vanemaid eestikeelseid raamatuid Abja ja Kambja raamatunädalal toimkonnad.

Eesti raamatu 400. aastapäeva puhul 1935 aitas ülikooli raamatukogu korraldada raamatunäitusi Tartus, Tallinnas ("Raamat ja naine" jt.) ja teistes Eesti linnades. Koostati raamatukomplekte (100-200 nimetust), mida tellisid raamatuaasta näitustele Tallinna, Pärnu, Narva, Viljandi, Tõrva linnavalitsused; raamatuaasta komiteed Räpinast ning Mere-mäelt ja Riia-Eesti Raamatunädalal Peakomitee.

Riias 1931.a. toimunud Läti raamatunädalal näitusele oli F. Fuksoo organiseerinud eesti kirjanduse osa, saates sinna raamatuid ülikooli raamatukogust ja Eesti suuremate kirjastuste viimaste aastate väljaandeid. 1937.a. laenutati Riiga maakaarte, Kaunasesse aga raamatuid ja autograafe.

Ülikooli raamatukogu tegevus näituste ettevalmistamisel, nii kirjanduse laenutamine teiste asutuste ja organisatsioonide näitustele kui ka eksponaatide muretsemine mujalt oma näituste jaoks tõestab tolle aja näituste korraldamise põhimõtteid - pidada silmas ekspositsiooni sisulist terviklikkust ja tutvustada eestikeelset kirjandust ning Estica't. Kirjanduse poolest kõige rikkam Tartu ülikooli raamatukogu oli keskseks kohaks, kust näituste jaoks vajalikke trüki-seid laenati. Kuna ülikooli raamatukogus näituseruumid puudusid, oli võimalik oma varasid tutvustada näitustel Tartus, Tallinnas jm. ning väljaspool Eestitki.

SISUKORD - СОДЕРЖАНИЕ

Т.Шаховская. Украинские старопечатные кириллические издания в Научной библиотеке ТГУ.....	3
I.Loosme, M.Rand. G.F.Parroti ja K.Morgensterni kirjavahetusest.....	6
E.Jaanson. J.P.Recke Livonica ja Cironica.....	9
Д.Азиатцев. О некоторых особенностях чтения русской книги в библиотеке Тартуского университета в начале XIX века.....	12
K.Taal. G.Bergmanni memoriaalkogu	16
A.Kollo, T.Põllumaa. Reisikirjad Venemaast TRÜ Teaduslikus Raamatukogus	19
Л.Дубьева. Систематический карточный каталог библиотеки Тартуского университета во второй половине XIX-начале XX вв.....	21
T.Täpsi. R.Hausmanni memoriaalkogu.....	24
A.Laumets. K.Weltmanni memoriaalkogu.....	26
K.Jentson. Soome kogu TRÜ Teaduslikus Raamatukogus.....	29
P.Lotman. Parlamendiraamatukogust teadusraamatukoguks. (Riigiraamatukogu arenguhooni aastail 1918-1940).....	31

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU TEGEVUSEST
AASTAIL 1918-1940

H.Kase.	Eestikeelse kirjanduse ja Estica komplekteerimine.....	33
L.Alver.	Tartu ülikooli väljaannete vahetamine välismaa teadusasutustega.....	36
T.Sade.	Dissertatsioonide komplekteerimine.....	39
Е.Райд.	Комплектование советской литературы.....	42
S.Reinola.	Dublettide vahetamine.....	45
V.Konsin.	Lugejateenindus.....	48
K.Kahu.	Raamatukogudevaheline laenutus.....	51
I.Ööpik.	Teatmebibliograafiatöö.....	53
M.Mets.	Raamatunäitused.....	56

LÜHENDID - СОКРАЩЕНИЯ

KHO	- käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond
RR	- riigiraamatukogu
TRÜ TR	- Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu
ÜR	- ülikooli raamatukogu
БСЭ	- Большая советская энциклопедия
ОР и РК	- отдел рукописей и редких книг
СК	- систематический каталог
ЦГА	- Центральный государственный исторический архив

Tasuta

24

25